

Research Paper

The Role of Political Parties and Elites in the Planning and Orientations of the Reformist and Conservative Factions in the Country's Development Path (A Case Study: The Presidencies of Khatami and Ahmadinejad)*

Mohammad Karim Darabi¹, Keramatollah Rasekh^{*2}, Alireza Biabannavard Sarvestani³

1. PhD student, Department of Political Science - Political Sociology, Fars Science and Research Branch, Islamic Azad University, Fars, Iran/PhD student, Department of Political Science - Political Sociology, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran
2. Associate Professor, Department of Sociology, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran
3. Assistant Professor, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

ARTICLE INFO

PP: 279-300

Use your device to scan and read the article online

Keywords:

political parties, political elites, reformist faction, conservative faction, national development, Khatami's presidency, Ahmadinejad's presidency, development policies

Abstract

The aim of this article is to examine the role of political parties and elites in the planning and orientations of the reformist and conservative factions in the country's development path, with a focus on the presidencies of Mohammad Khatami and Mahmoud Ahmadinejad. The research is descriptive-analytical and based on note-taking from library resources, documents, and available records. The main research question is: How did political parties and elites influence the development policies and directions during the presidencies of Khatami and Ahmadinejad, and what were the differences in the reformists' and conservatives' approaches to development? The findings indicate that during Mohammad Khatami's presidency, the reformist faction emphasized democracy, human rights, and strengthening civil institutions, aiming to place the country on the path of sustainable and political development. While reformist parties and elites prioritized enhancing international relations and creating a politically open space, during Mahmoud Ahmadinejad's presidency, the conservative faction, focusing on the ideals of the Islamic Revolution and opposing Western policies, adopted a different approach. This approach was more focused on strengthening the country's independence and reducing reliance on the West. Additionally, conservatives paid more attention to domestic economic development, reducing imports, and strengthening national industry. In conclusion, the impact of political parties and elites in each period was different, and these differences led to significant changes in the country's development policies. Therefore, a thorough examination of these influences can contribute to a better understanding of the social, political, and economic transformations in these two periods.

Citation: Darabi, M. K., Rasekh, K. and Biabannavard Sarvestani, A. (2025). The Role of Political Parties and Elites in the Planning and Orientations of the Reformist and Conservative Factions in the Country's Development Path (A Case Study: The Presidencies of Khatami and Ahmadinejad). *Geography (Regional Planning)*, 15(58), 279-300

DOI: 10.22034/jgeoq.2025.506619.4237

*. **Corresponding author:** Karamatullah Rasakh **email:** krasekh@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Political and economic development, as one of the essential dimensions in the progress process of countries, has always held a special place. In this context, political parties and intellectual elites of any country are considered the main actors in shaping and directing the country's macro-level plans and developmental policies. In the Islamic Republic of Iran, during two distinct presidential terms—those of Mohammad Khatami (1997–2005) and Mahmoud Ahmadinejad (2005–2013)—the two main political factions of the country, namely the reformists and conservatives, with different goals, approaches, and programs, sought to guide the country's development path in the political and economic spheres. The reformist faction focused on strengthening democracy, human rights, and civil institutions, along with rebuilding international relations with global countries, while the conservative faction emphasized preserving the ideals of the Islamic Revolution and strengthening national independence against global domination. This article aims to examine the role of political parties and elites in the planning and development orientations during these two presidential terms, comparing and analyzing the impacts and different approaches of these two factions. The main research question is how political parties and elites influenced the country's development programs during these two periods and what differences existed between the approaches of these two factions in shaping the country's development direction?

Methodology

This research uses a descriptive-analytical method, employing document analysis from library resources, documents, and records related to the policymaking of the Khatami and Ahmadinejad administrations. The sources used in this study include scholarly articles, books, and published government documents, as well as reports and analyses related to the developmental policies of the two administrations. The data analysis method is based on comparative analysis and content analysis of the available documents, aimed at providing a comprehensive picture of the impacts of the reformist and conservative factions on the developmental orientations of the country during these two distinct periods.

Results and Discussion

During the presidency of Mohammad Khatami, reformists emphasized democracy, human rights, strengthening civil institutions, and internal reforms. Their goal during this period was to achieve sustainable political and social development. Using the capacities of political

parties, academic elites, and other social sectors, reformists sought to expand political openness and work towards creating democracy within the country. They also aimed for greater interaction with foreign countries, especially Western nations. A key feature of this period was the emphasis on strengthening Iran's international relations with the world, especially with Western countries, and efforts to integrate Iran into international organizations. Development policies focused on strengthening civil society, political reforms, and enhancing individual and social freedoms

In contrast, the presidency of Mahmoud Ahmadinejad saw significant changes in the country's development policies. Conservatives, during this period, emphasized the ideals of the Islamic Revolution, economic and political independence, and resistance to Western hegemonic policies. Ahmadinejad, with a focus on economic self-sufficiency, confrontational foreign policies, and strengthening political independence, aimed to reduce the country's dependence on global powers. The conservatives focused more on domestic policies and supporting state and military sectors. The development programs during this period mainly concentrated on economic self-sufficiency and reducing dependency on foreign countries. The concept of "resistance economy" also became central and reflected in the country's economic policies

During Khatami's presidency, reformist parties, adopting a more moderate approach compared to conservatives, emphasized the importance of social justice and minority rights. In particular, the reformists sought broad reforms in the banking system, financial markets, and higher education system, aiming to align more with global standards and increase transparency in governmental institutions. One of the prominent features of this period was the use of non-governmental organizations (NGOs) and civil institutions in decision-making processes, which helped strengthen social and democratic participation. In foreign policy, the reformists, emphasizing active diplomacy and convergence with the world, particularly Western countries, aimed to place Iran in a better position in international relations. Their efforts to gain membership in international organizations and strengthen bilateral relations with European and Latin American countries were noteworthy. As a result, despite internal challenges, these approaches sought to expand political and social freedoms and improve the economic situation, especially in the private sector and global markets

In contrast, during Ahmadinejad's presidency, the policies were more focused on independence and resisting Western dominance. Conservatives believed that Iran should avoid reliance on foreign countries and major powers, emphasizing

strengthening domestic production and reinforcing the national economy. Ahmadinejad, with initiatives like "resistance economy" and efforts to reduce dependence on oil, aimed to make the country resilient to foreign sanctions. Many infrastructure and economic projects were launched within the country to strengthen infrastructure and mitigate the negative impacts of sanctions. In foreign policy, Ahmadinejad, adopting a confrontational approach, particularly with the West and neighboring countries, sought to improve Iran's image in the region and globally. Although the economic pressures and sanctions posed challenges to many of the country's developmental projects, conservatives sought to direct the economy towards self-sufficiency by relying on domestic resources and capacities. There were significant differences between these two political factions in their development approaches. The reformists mainly sought interaction with the world and the reconstruction of democratic institutions within the country, while conservatives focused more on strengthening national independence and resisting Western pressures. In fact, the reformist faction pursued an open developmental approach based on international cooperation, while the conservative faction emphasized domestic policies and the reinforcement of national identity. The reformists stressed the need for reforms in various social and political spheres, while conservatives, especially in the economic and cultural fields, sought changes from within the system and emphasized maintaining existing structures.

Conclusion

The influence of political parties and elites on the developmental policy orientations of the country was different during the presidencies of Khatami and Ahmadinejad. During Mohammad Khatami's presidency, reformists particularly emphasized democratizing the political system, strengthening human rights, and supporting civil society. This period was characterized by the enhancement of political openness, individual and social freedoms, and international relations, with the aim of creating sustainable development in both political and social dimensions. On the other hand, during Mahmoud Ahmadinejad's presidency, the

conservative faction adopted a different approach, emphasizing national independence, resistance to Western policies, and strengthening national identity. A significant feature of the policies in this period was the emphasis on a resistance economy and reducing dependence on foreign countries. Given the various impacts of the policies of the reformist and conservative factions on the country's development, it can be concluded that both factions sought to achieve similar goals in development, but adopted different methods to achieve them. The reformists focused more on strengthening international relations, expanding individual and social freedoms, and developing an economy based on foreign investment, while the conservatives emphasized domestic approaches and self-sufficiency. These differences were evident not only in domestic policies but also in the country's foreign and cultural policies. Ultimately, it can be said that the developmental policies during both periods, alongside their positive impacts in various economic, political, and social fields, faced serious challenges. On the one hand, reformists faced internal limitations and resistance while attempting to create a more open political environment and engage more with the world. On the other hand, conservatives, while emphasizing national independence and the resistance economy, confronted challenges such as economic sanctions and international pressures. These results indicate that the country's development generally requires cooperation between these two approaches, and only through a balance between internal and external development can sustainable results be achieved. In conclusion, it can be said that both the reformist and conservative factions were seriously striving to advance the country's development. However, there were major differences in their approaches to economic, political, and social development. The reformists focused on democratic development, human rights, and international relations, while the conservatives were more focused on strengthening economic self-sufficiency, political independence, and resisting Western hegemonic policies. These differences in developmental approaches led to fundamental changes in Iran's domestic and international policies during these two periods.

References

1. Ahmad, Mona., Shaban-Nia, Mansour, Mahdi., Yavari, Asadollah, & Ali Mansourian, Nasser, (2022), Legal barriers to the establishment and development of political parties in Iran with a critique of the 2016 Law on the Activities of Political Parties and Groups, *Iranian Political Sociology Journal*, 5(11), 342-360. [In Persian]
2. Azghandi, Alireza, (2014), *The History of Political and Social Transformations in Iran (1957-1978)*, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
3. Azghandi, Alireza, (2022), *An Introduction to Political Sociology in Iran*, Tehran: Hoomas Publishing, 3rd edition. [In Persian]
4. Ashraf Nazari, Ali, (2020), Political parties and national identity; A reflection on their functions and perspectives, *National Studies Quarterly*, 12(1), 73. [In Persian]
5. Afkhami, Omid., Asgar Khani, Abomohammad, & Mottaqi, Ebrahim, (2019),

- Examining Iran-US relations from the perspective of smart power elements, *Defensive Politics*, 27(108), 145-170. [In Persian]
6. Imani, Mohammad, (2021), *The Three-Year Saga of Reformists and Anti-Reformists*, Tehran: Kayhan, Volume 1. [In Persian]
 7. Beshirieh, Hossein, (2023), *Barriers to Political Development in Iran*, Tehran: Gam No Publications, 7th edition. [In Persian]
 8. Beshirieh, Hossein, (2021), *Political parties and social structure in Iran from a discursive analysis perspective*, in: *Political Participation, Political Parties, and Elections*, Tehran: Safir Publications. [In Persian]
 9. Pour Ahmadi, Hossein, (2019), *New Diplomacy: Essays on the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications. [In Persian]
 10. Jalayi Pour, Hamidreza., & Barzan, Hassan, (2017), *The role of political parties in political development (A case study of the Kurdistan Region of Iraq)*, *Humanities Horizons Journal*, 1(9), 49-72. [In Persian]
 11. Haghghat, Seyed Sadegh, (2023), *The Dialogue of Civilizations and the Clash of Civilizations*, Tehran: Taha Cultural Institute. [In Persian]
 12. Khatami, Seyed Mohammad, (2021), *Political Parties and Councils*, Tehran: Tarh No Publications. [In Persian]
 13. Kharazi, Seyed Kamal, (2016), *Our Foreign Policy from September 8, 1997, to July 9, 2000*, Tehran: Political and International Studies Office, Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
 14. Khoshbakht, Alireza., Tavassoli Roknabadi, Majid, & Mojahdi, Mohammad Mahdi, (2021), *The "Reform Period" in the Islamic Republic of Iran: The Internal Dynamics of a Hybrid Political System*, *Theoretical Politics Research*, 29(15), 165-207. [In Persian]
 15. Dehghan, Sajad, (2022), *The role of political parties in political development*, Fourth International Conference and Fifth National Conference on Law and Political Science, Tehran. [In Persian]
 16. Dehghani Firouzabadi, Seyed Jalal, (2021), *The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
 17. Rajabzadeh, Ahmad, (2019), *Sociology of Development*, Tehran: Salman Publications. [In Persian]
 18. Rajabi Deh Barzuyi, Asghar., & Bidgoli, Mohammad, (2021), *The Outlook of Political, Economic, and Security Relations between Iran and the United States in the Middle East until 2026*, *Specialized Political Science Quarterly*, 17(57), 27-2. [In Persian]
 19. Rezaei, Asadollah, (2023), *The Anatomy of Political Parties*, Tehran: Ameh Publications. [In Persian]
 20. Rezaei, Alireza, (2008), "Explaining the Phases of Iran's Foreign Policy from the Perspective of International Relations Theories," *Strategic Quarterly*, Tehran: 16th year, Issue 48, 143-126. [In Persian]
 21. Ramazani, Rouhollah, (2017), *An Analytical Framework for Examining the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, translated by Alireza Tayeb, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
 22. Rouhani, Hassan, (2012), *National Security and Nuclear Diplomacy*, Tehran: Strategic Studies Center of the Expediency Discernment Council. [In Persian]
 23. Zibakalam, Sadegh., & Moqaddaei, Morteza, (2014), *Political Parties and Their Role in Political Development of the Islamic Republic of Iran: A Case Study of Elections*, *Political Science Journal*, 10(29), 7-28. [In Persian]
 24. Saei, Ali., & Karimi, Zahir, (2012), *Analyzing the Political Culture of Reformist and Conservative Political Elites*, *Iranian Sociological Journal*, 13(4), 117-147. [In Persian]
 25. Shadloo, Abbas, (2021), *Information About Political Parties and Political Factions in Contemporary Iran*, Tehran: Gostareh Publications. [IN PERSIAN]
 26. Shojaei, Hadi, (2010), "Goals and Strategies of Iran's Foreign Policy," *Ma'arifat Journal*, 19th year, Issue 153, 40-23. [In Persian]
 27. Shahbazi, Azizollah., & Golshani, Alireza, (2016), *The Political-Business Cycle: A Case Study of the Governments of Mohammad Khatami and Mahmoud Ahmadinejad*, *Islamic Revolution Approaches*, 10(35), 87-112. [In Persian]
 28. Sadeghi, Abolfazl, (2013), *Iran's Foreign Policy during the Khatami Government*, Tehran: Islamic Revolution Document Center Publications. [In Persian]
 29. Kabi, Abbas., & Fattahi Zafarghandi, Ali, (2015), *The Role and Position of Political Parties in Islamic Governance*, *Islamic Human Rights Studies Quarterly*, 4(9), 115. [In Persian]
 30. Kamali Baniyani, Mohammadreza, (2006), *A Comparative Analysis of the Constitutional Revolution and the Second Khoradad Reform Movement: From Seyed Jamal Asadabadi to Seyed Mohammad Khatami*, *Hafez Monthly*, (32), 32-25. [In Persian]

31. Lali, Masoud, (2009), What Does Khatami Say?, Tehran: Andisheh Azadi Publications. [In Persian]
32. Moradi, Adel, (2018), Examining the Role of Gender Differences in Political Orientation: Conservative, Reformist, and Radical Students at the University of Mazandaran, Sixth Scientific Research Conference on Educational and Psychological Sciences, Social and Cultural Issues of Iran, Tehran. [In Persian]
33. Mouzen Farashah, Amir Mohammad, (2021), Barriers to the Progress of Political Elites in the Economic Development Planning Process of the Islamic Republic of Iran, First International Conference on Governance and Statecraft in Iran, Tehran. [In Persian]
34. Howarth, David., & Soltani, Seyed Ali Asghar, (1998), Discourse Theory, Political Science Journal, Issue 2. [In Persian].

مقاله پژوهشی

نقش احزاب و نخبگان سیاسی در برنامه‌ریزی‌ها و جهت‌گیری جریان اصلاح طلب و اصول‌گرا در مسیر توسعه کشور (مطالعه موردی: دوران ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد)

محمد کریم دارابی - دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی - جامعه‌شناسی سیاسی، پردیس علوم و تحقیقات فارس، دانشگاه آزاد اسلامی، فارس، ایران / دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی - جامعه‌شناسی سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران
کرامت اله راسخ* - دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران
علیرضا بیابان نورد سروستانی - استادیار گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>هدف این مقاله، بررسی نقش احزاب و نخبگان سیاسی در برنامه‌ریزی‌ها و جهت‌گیری‌های جریان اصلاح‌طلب و اصول‌گرا در مسیر توسعه کشور با تأکید بر دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد بوده است. این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از فیش‌برداری از منابع کتابخانه‌ای و اسناد و مدارک موجود انجام شده است. سوال اصلی تحقیق این است که چگونه احزاب و نخبگان سیاسی در دوران ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد بر جهت‌گیری‌ها و برنامه‌های توسعه کشور تأثیر گذاشتند و چه تفاوت‌هایی در رویکردهای اصلاح‌طلبان و اصول‌گرایان نسبت به توسعه وجود داشته است؟ نتایج تحقیق نشان می‌دهند که در دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی، جریان اصلاح‌طلب با تأکید بر دموکراسی، حقوق بشر و تقویت نهادهای مدنی تلاش کرد تا کشور را در مسیر توسعه پایدار و سیاسی قرار دهد. در حالی که احزاب اصلاح‌طلب و نخبگان این جریان به تقویت ارتباطات بین‌المللی و ایجاد فضای باز سیاسی اهمیت می‌دادند، در دوران ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد، جریان اصول‌گرا با تأکید بر آرمان‌های انقلاب اسلامی و مقابله با سیاست‌های غرب، رویکرد متفاوتی در پیش گرفت. این رویکرد بیشتر بر تقویت استقلال کشور و کاهش وابستگی به غرب متمرکز بود. همچنین، اصول‌گرایان توجه بیشتری به توسعه اقتصادی داخلی، کاهش واردات و تقویت صنعت ملی داشتند. در نتیجه‌گیری تحقیق، می‌توان گفت که تأثیر احزاب و نخبگان سیاسی در هر دو دوره متفاوت بوده و این تفاوت‌ها موجب تغییرات اساسی در سیاست‌های توسعه‌ای کشور شده است. بنابراین، بررسی دقیق این تأثیرات می‌تواند به فهم بهتر دگرگونی‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در این دو دوره کمک کند.</p>	<p>شماره صفحات: ۳۰۰-۲۷۹</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p>
	<p>واژه‌های کلیدی: احزاب سیاسی، نخبگان سیاسی، جریان اصلاح‌طلب، جریان اصول‌گرا، توسعه کشور، دوران ریاست جمهوری خاتمی، دوران ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، سیاست‌های توسعه‌ای.</p>

استناد: دارابی، محمد کریم، راسخ، کرامت اله و بیابان نورد سروستانی، علیرضا. (۱۴۰۴). نقش احزاب و نخبگان سیاسی در برنامه‌ریزی‌ها و جهت‌گیری جریان اصلاح طلب و اصول‌گرا در مسیر توسعه کشور (مطالعه موردی: دوران ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد). فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۵(۵۸)، ۲۷۹-۳۰۰

DOI: 10.22034/jgeoq.2025.506619.4237

مقدمه

توسعه سیاسی یکی از مهم‌ترین ابعاد توسعه در جوامع مدرن است که به افزایش مشارکت عمومی، تثبیت نهادهای دموکراتیک و تقویت حاکمیت قانون منجر می‌شود. توسعه سیاسی به‌عنوان فرآیندی پویا نیازمند نهادهایی است که ارتباط میان جامعه و حکومت را تسهیل کنند. در این میان، احزاب سیاسی نقش اساسی در نظام‌های دموکراتیک ایفا می‌کنند، زیرا به‌عنوان واسطه‌ای بین مردم و ساختارهای حکومتی، فرآیند تصمیم‌گیری سیاسی را بهبود می‌بخشند. از این رو، بررسی جایگاه و عملکرد احزاب در نظام‌های سیاسی مختلف، به‌ویژه در ایران، برای درک چگونگی توسعه سیاسی ضروری است (کعبی و فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۴: ۱۱۵). در ایران، احزاب سیاسی همواره با چالش‌های مختلفی روبه‌رو بوده‌اند. از دوران مشروطه تا پس از انقلاب اسلامی، احزاب گاه به‌عنوان ابزار تغییرات اجتماعی و گاه به‌عنوان تهدیدی برای حاکمیت در نظر گرفته شده‌اند. پس از انقلاب ۱۳۵۷، ساختار حزبی کشور تغییر کرد و احزاب جدیدی شکل گرفتند که بیشتر در چارچوب ایدئولوژی جمهوری اسلامی فعالیت می‌کردند. اما این احزاب در مقایسه با نمونه‌های مشابه در نظام‌های دموکراتیک، نتوانستند به نهادهایی مستقل و تأثیرگذار تبدیل شوند. دلیل این امر را می‌توان در موانع نهادی، محدودیت‌های قانونی و عدم انسجام درونی احزاب جستجو کرد (اشرف‌نظری، ۱۳۹۹: ۷۳). با شکل‌گیری جمهوری اسلامی ایران، دو گفتمان اصلی در فضای سیاسی کشور پدیدار شد: اصول‌گرایی و اصلاح‌طلبی. اصول‌گرایان بر ارزش‌های سنتی، دینی و حفظ ساختارهای موجود تأکید دارند و توسعه سیاسی را در چارچوب تقویت نهادهای اسلامی تعریف می‌کنند. در مقابل، اصلاح‌طلبان به دنبال تغییرات تدریجی در ساختارهای سیاسی و اجتماعی هستند و بر مشارکت مدنی، حقوق شهروندی و گسترش آزادی‌های سیاسی تأکید دارند. این دو گفتمان از دهه ۱۳۷۰ به بعد، به‌طور مشخص در سیاست ایران نمود یافتند و در روند توسعه سیاسی کشور تأثیر بسزایی داشته‌اند (رضایی، ۱۴۰۲: ۱۱۲).

دوران ریاست جمهوری سید محمد خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴) نقطه عطفی در گفتمان اصلاح‌طلبی بود. در این دوره، تلاش‌هایی برای نهادینه‌سازی آزادی‌های سیاسی، تقویت جامعه مدنی و توسعه مطبوعات آزاد انجام شد. همچنین، نقش احزاب در سیاست‌گذاری‌ها پررنگ‌تر شد و نهادهایی مانند جبهه مشارکت ایران اسلامی و سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، به‌عنوان احزاب تأثیرگذار مطرح شدند. با این حال، محدودیت‌های نهادی و مقاومت ساختاری در برابر تغییرات، باعث شد بسیاری از اصلاحات به‌طور کامل اجرا نشود (کمالی بانیانی، ۱۳۸۵: ۳۲).

در مقابل، دوره ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲) شاهد کاهش نقش احزاب در سیاست‌گذاری‌ها بود. این دوره با گفتمان "عدالت‌محور" و تأکید بر نقش مستقیم مردم در سیاست همراه بود. احمدی‌نژاد به‌جای تکیه بر احزاب، به بسیج اجتماعی از طریق نهادهای سنتی مانند مساجد و پایگاه‌های بسیج توجه داشت. این رویکرد، گرچه با حمایت بخش‌هایی از جامعه مواجه شد، اما در عمل منجر به تضعیف نهادهای حزبی و افزایش بی‌اعتمادی به احزاب شد (شهبازی و گلشنی، ۱۳۹۵: ۱۱۲-۸۷). تحلیل این دو گفتمان نشان می‌دهد که توسعه سیاسی در ایران همچنان با چالش‌های اساسی مواجه است. از یک‌سو، گفتمان اصول‌گرایی با تأکید بر نظم و ثبات، نهادهای حزبی را به‌عنوان ساختارهای ضروری برای دموکراسی به رسمیت نمی‌شناسد و بیشتر بر نقش‌های سنتی تکیه دارد. از سوی دیگر، گفتمان اصلاح‌طلبی، اگرچه بر نهادهای دموکراتیک تأکید دارد، اما در عمل با موانع اجرایی و فشارهای ساختاری مواجه شده است. این تقابل، باعث شده توسعه سیاسی در ایران به‌صورت ناپایدار و مقطعی پیش رود و نهادهای حزبی از قدرت کافی برای تأثیرگذاری برخوردار نباشند (هوارث و سلطانی، ۱۳۷۷: ۲۳). نظریه گفتمان، که به بررسی چگونگی شکل‌گیری و تثبیت معانی سیاسی می‌پردازد، می‌تواند چارچوبی مناسب برای تحلیل وضعیت احزاب در ایران ارائه دهد. بر اساس این نظریه، هر گفتمان با مجموعه‌ای از مفاهیم و ارزش‌ها شکل می‌گیرد که در رقابت با سایر گفتمان‌ها قرار دارد. در ایران، اصول‌گرایان با ارائه گفتمان حاکم و اصلاح‌طلبان با گفتمان معارض، در شکل‌گیری سیاست‌ها و روندهای توسعه‌ای تأثیرگذار بوده‌اند. اما به دلیل نبود رقابت آزاد و فقدان بسترهای لازم برای نهادینه‌سازی فعالیت حزبی، این تعامل بیشتر به‌صورت تقابل و حذف صورت گرفته است تا رقابت سازنده (Béal et al, 2023: 145).

در نتیجه، برای تحقق توسعه سیاسی پایدار در ایران، نیاز به بازتعریف نقش احزاب و اصلاح ساختارهای نهادی مرتبط با آن‌ها وجود دارد. احزاب باید از وضعیت فعلی که بیشتر به‌صورت ائتلاف‌های انتخاباتی موقت عمل می‌کنند، خارج شده و به نهادهایی با برنامه‌های مشخص و بلندمدت تبدیل شوند. همچنین، ایجاد بسترهای قانونی برای فعالیت آزادانه احزاب، افزایش شفافیت در

فرآیندهای سیاسی و ارتقای فرهنگ سیاسی شهروندان، از جمله راهکارهایی است که می‌تواند به توسعه سیاسی پایدار کمک کند. در غیر این صورت، چرخه ضعف احزاب و نهادینه نشدن دموکراسی در ساختار سیاسی کشور ادامه خواهد یافت.

روش تحقیق

شیوه و روش ما در تألیف و گردآوری این رساله عمدتاً به صورت تحلیلی توصیفی و بررسی اسناد مرتبط به موضوع تحقیق حاضر است که از طریق فیش‌برداری از کتب، اسناد، مقالات و مرور دوران ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد و گفت‌مان‌های آن‌ها انجام خواهد شد و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

یافته‌ها

مقایسه رویکرد و عملکرد دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد

در این بخش تلاش شده است با استفاده از شاخص‌های نظریه‌های دولت توسعه‌گرای پیتر ایوانز و آدریان لفت‌ویچ، رویکرد و عملکرد دولت‌های هفتم تا دهم جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌های مختلف توسعه‌ای مورد بررسی قرار گیرد. این تحقیق با روش مقایسه‌ای کیفی، به تحلیل اصول و مبانی فکری دولت‌های اصلاحات و عدالت‌محور پرداخته است.

(۱) مقایسه اصول و مبانی فکری دولت‌ها:

تفکر اصلاحات در دولت اصلاحات با تلاش برای بازخوانی مدرن از ارزش‌ها و مفاهیم دینی و ترکیب آن با دموکراسی و مدرنیته، سعی داشت تا مفهومی تازه از اسلام سیاسی و جامعه مدنی را ارائه دهد. این تفکر در مقابل رویکردهایی که بر اسلامیت انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی تأکید داشتند، جمهوریت نظام را به عنوان عنصر اساسی برجسته می‌کرد. مفهوم جامعه مدنی که اولین بار توسط محمد خاتمی مطرح شد، بر اساس تجربه تاریخی اسلام و به ویژه مدینه النبی، بر ایجاد احزاب و آزادی‌های مختلف در جامعه تأکید داشت (جلایی‌پور و بارزان، ۱۳۹۶: ۵۵). اصلاح‌طلبان با تأکید بر دموکراسی و آزادی‌های مدنی، خواهان تأسیس نظامی بودند که مردم در آن احساس آزادی و مشارکت کنند. یکی از مهم‌ترین تمایزات این تفکر نسبت به اصولگرایی تأکید بر مشروعیت مردمی ولایت فقیه بود، که اصلاح‌طلبان به دنبال مدرن‌سازی و تطبیق آن با جامعه مدنی بودند. شعار قانون‌گرایی نیز در این چارچوب به عنوان یکی از اولویت‌های اصلاح‌طلبان مطرح بود که بر اساس آن تأکید بر حاکمیت قانون و ایجاد ضوابط روشن برای مسئولان سیاسی داشت. در نهایت، شعارهای اصلاح‌طلبانه مانند توسعه سیاسی، آزادی و برابری، هم‌راستایی با ارزش‌های مدرن از جمله حقوق بشر و تساهل را ترویج می‌کردند، که هدف آن‌ها بهبود شرایط اجتماعی و اقتصادی جامعه با تأکید بر مشارکت فعال مردم در سیاست بود (خوشبخت و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۱). این اصول موجب شد که دولت اصلاحات به عنوان یک دولت توسعه‌گرا با رویکرد مثبت به توسعه و اصلاحات اجتماعی شناخته شود.

در حالی که دولت اصلاحات با رویکردی مدرن به دنبال تقویت دموکراسی و آزادی‌های فردی در جامعه بود، دولت عدالت‌محور با شعار عدالت توزیعی به عنوان یکی از اصلی‌ترین اصول خود شناخته می‌شود. احمدی‌نژاد در تبلیغات انتخاباتی خود بارها بر عدالت به عنوان هدف نهایی حکومت تأکید می‌کرد و این مفهوم را با تفکر توزیعی مرتبط می‌ساخت (رجب‌زاده، ۱۳۷۸: ۵۶). در این چارچوب، عدالت به معنای تقسیم عادلانه منابع کشور و توجه ویژه به مناطق محروم و فقیر بود. در همین راستا، رویکرد دولت احمدی‌نژاد به توزیع امکانات کشور در میان اقشار مختلف جامعه و کاهش فاصله طبقاتی متمرکز بود. این تفکر به تأسیس یک جامعه عادلانه مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و انسانی تأکید داشت و در سیاست‌های داخلی و خارجی خود بر توزیع عادلانه ثروت‌ها و فرصت‌ها تأکید می‌کرد. شعار عدالت در این دولت به ایجاد فرصت‌های برابر برای تمام اقشار جامعه و به ویژه اقشار کم‌درآمد متمرکز بود، با این باور که رسیدن به عدالت جهانی از طریق سیاست‌های داخلی عادلانه و ضد فساد ممکن است (اشرف نظری، ۱۳۹۹: ۵۳). در این راستا، توسعه اقتصادی بر اساس نیازهای واقعی جامعه و با تأکید بر عدالت اجتماعی، در دستور کار قرار گرفت. در کنار این، توجه به مسئله مهدویت و نقش ایران در تحقق حکومت جهانی بر پایه عدالت، از ویژگی‌های مهم این تفکر بود.

دولت عدالت محور همچنین از تردید نسبت به توسعه مدرن غربی برخوردار بود و دیدگاه‌های خاص خود را در این زمینه داشت. این تفکر به طور خاص با توجه به انتقاداتی که از سرمایه‌داری و تجدد غربی داشت، توسعه اقتصادی را در قالب یک مدل اسلامی و بومی می‌دید (ساعی و کریمی، ۱۳۹۱: ۱۲۱). دولت احمدی‌نژاد اعتقاد داشت که انقلاب اسلامی زمینه‌ساز تمدن اسلامی است و توسعه بومی با تأکید بر ارزش‌های اسلامی و ایرانی می‌تواند جایگزینی برای مدل‌های غربی باشد. به این ترتیب، در سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی دولت عدالت محور، تأکید بر استقلال اقتصادی و عدم وابستگی به کشورهای غربی به چشم می‌خورد. از نظر این تفکر، امنیت ملی و توسعه پایدار باید بر پایه ارزش‌های اسلامی و مکتب اهل‌بیت (علیهم‌السلام) شکل گیرد و به دنبال بازتولید تمدن اسلامی/ایرانی باشد. همچنین، یکی از مؤلفه‌های مهم این تفکر ضدیت با غرب و مفاهیم آن بود. دولت عدالت محور در کنار تأکید بر عدالت اجتماعی، به دنبال ایجاد یک الگوی جهانی جدید بود که مبتنی بر اصول عدالت، محبت و تفاهم باشد. در نهایت، در چارچوب این تفکر، هدف نه تنها اصلاح وضعیت داخلی کشور، بلکه ایجاد تحولی جهانی بر پایه اصول اسلامی و عدالت اجتماعی بود (اشرف نظری، ۱۳۹۹: ۵۴).

۲) مقایسه توسعه خصوصی‌سازی دولتهای مورد مطالعه

ایوانز و جیمز راج^۱ (۲۰۰۰) معتقدند موتور محرکه‌ای که چرخ میمون و پایدار توسعه را به حرکت وا می‌دارد، کارآفرینان بخش خصوصی هستند. دولت به همراه این موتور محرکه، کشتی توسعه را هدایت می‌کند. در تئوری نهادی بحث بر سر مداخله دولت و یا عدم مداخله نیست، بلکه آنچه مدنظر است نحوه دخالت دولت و در واقع کارآمدی آن است. به عبارت دیگر، با وجود بحران‌های ناگزیر اقتصادی در نظام بازار آزاد، دولت بار دیگر با ماهیت و کار ویژه متفاوتی وارد صحنه اقتصادی می‌شود. برای این منظور، تأکید بر خصوصی‌سازی منبعث از جامعه، مؤلفه مهمی در توسعه محسوب می‌شود (ایوانز و جیمز راج، ۲۰۰۰).

خصوصی‌سازی برنامه‌ای است که در بسیاری از کشورهای جهان به منظور کاهش فعالیت دولت در عرصه‌های مختلف اجتماعی، به ویژه در بخش اقتصاد، اجرا شده است. موج اول خصوصی‌سازی در برخی از کشورهای صنعتی از اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی آغاز شد. در این کشورها هدف از خصوصی‌سازی کاهش نقش دولت در حوزه‌هایی بود که طی چند دهه و به دلایلی همچون ناتوانی دست‌نمائی بازار در تعادل آفرینی اقتصادهای لیبرالیستی، وضعیت ناشی از جنگ جهانی و نهایتاً دستیابی به رشد اقتصادی و اهداف توسعه در دولت‌های رفاه، به طور چشمگیری افزایش یافته بود. موج دوم خصوصی‌سازی در دهه ۹۰ میلادی و پس از فروپاشی دولت‌های کمونیستی و بلوک شرق هم‌زمان با پدیده رو به گسترش جهانی‌سازی و به منظور تمرکز زدایی دولتی و آزادسازی اقتصادی، این بار در بلوک شرق اتفاق افتاد و اقتصادهای در حال گذار را شکل داد که با فراز و نشیب‌هایی، فرآیند خصوصی‌سازی در آن‌ها تاکنون استمرار داشته است (افخمی و همکاران، ۱۳۹۸).

در ایران نیز خصوصی‌سازی در دو مرحله پیگیری شد. در مرحله نخست، خصوصی‌سازی در دهه ۴۰ شمسی با واگذاری سهام به کارگران و سهام شدن آن‌ها در سود کارخانجات و برای تغییر رویکرد دولت به صنعتی‌شدن در عرصه‌های مختلف کشور و در چارچوب یک اصلاح اجتماعی به اجرا گذاشته شد. در این مرحله، فعالیت‌های اقتصادی دولت که در سایه برنامه‌های دولت‌سازی از دوره پهلوی اول گسترش یافته بود، به شدت کاهش یافت و بخش خصوصی در اقتصاد از سهم چشمگیری برخوردار شد. اما پس از انقلاب اسلامی و به دلیل برداشته‌های متفاوت از اصل ۴۴ قانون اساسی و ضرورت‌های ناشی از اوضاع جنگ تحمیلی، دولت مجدداً وارد عرصه شد و شرکت‌های دولتی فعالیت‌های بیشتری را آغاز کردند (افخمی و همکاران، ۱۳۹۸).

در مرحله دوم، پس از جنگ تحمیلی و با اجرای برنامه‌های توسعه، انگیزه دولت بر مشارکت بخش خصوصی در اقتصاد کشور بیشتر شد و خصوصی‌سازی مجدداً از سال ۱۳۶۸ در قالب احکام برنامه و قوانین بودجه در دستور کار قرار گرفت. این فرآیند با وجود تصریح قانون به خصوصی‌سازی و الزام دولت به کاهش تصدی‌گری اجتماعی، به دلیل تعارض دیدگاه‌ها و برداشته‌های متفاوت از اصل ۴۴، پیشرفت مناسبی نداشت. طبق این اصل، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه‌ریزی منظم و صحیح استوار است (احمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۴۴).

۱) خصوصی‌سازی در دوره دولت اصلاحات: در قانون برنامه سوم توسعه که توسط دولت اصلاحات تدوین و در مجلس شورای اسلامی تصویب و به تأسیس شورای نگهبان رسید، ماده ۴ فصل دوم در خصوص ساماندهی شرکت‌های دولتی و خصوصی‌سازی

آورده شده است. این ماده تأکید دارد بر واگذاری شرکت‌های دولتی به بخش خصوصی و گسترش خصوصی‌سازی و کم حجم شدن دولت و کاهش تصدی‌گری. دولت اصلاحات طرح تحول اقتصادی خود را که مبنای قانون برنامه سوم قرار گرفت، مطرح کرد. این طرح شامل خصوصی‌سازی بانکداری، بیمه، مخابرات و حتی بخش‌های گاز طبیعی و نفتی بود (بشیریه، ۱۴۰۲: ۵۳). همچنین برای تسهیل در واگذاری شرکت‌های دولتی، سازمان خصوصی‌سازی تأسیس شد. در عمل، ۳۱ درصد از کل واگذاری‌ها در دوره دولت اصلاحات انجام گرفت، اما به دلیل موانع ساختاری و توجه به کمیت به جای کیفیت در فرآیند خصوصی‌سازی، این دولت نتوانست به اهداف توسعه‌ای خود در زمینه خصوصی‌سازی دست یابد (بشیریه، ۱۴۰۲: ۸۵).

۲) خصوصی‌سازی در دوره دولت عدالت: دولت احمدی‌نژاد در شروع کار خود در فضایی که تفسیر جدید از اصل ۴۴ در خصوص خصوصی‌سازی نیز به دولت ابلاغ شده بود، اعلام کرد سیاست خصوصی‌سازی دولت‌های قبلی را نمی‌پذیرد و سیاست جدیدی را در پیش می‌گیرد. با وجود تأکید بر سیاست خصوصی‌سازی، در سال‌های اول دولت نهم، خصوصی‌سازی بسیار کند بود. در سال ۲۰۱۰، دولت احمدی‌نژاد برنامه خصوصی‌سازی را سرعت بخشید که شامل فروش ۵۰ شرکت در بخش‌های استراتژیک بود. این اقدامات با انتقادهایی از جانب مخالفین مواجه شد که بر این باور بودند این نوع واگذاری‌ها به سود اقتصاد ملی نخواهد بود و موجب فساد خواهد شد (دهقان، ۱۴۰۱: ۵۲). به ویژه، واگذاری‌های به شبه دولتی‌ها و رد دیون به علت عدم رعایت اصول رقابتی، از جمله مسائل مطرح در انتقادات بود (رجبی ده برزویی و بیدگلی، ۱۴۰۰: ۵).

۳) مقایسه توسعه صادرات غیرنفتی دولتهای مورد مطالعه

صادرات غیرنفتی ایران تحت تأثیر عواملی چون نفت، اقتصاد دولتی و سیاست است که در این موارد، دولت نقش محوری را ایفا می‌کند. دولت با جهت‌گیری‌ها، استراتژی‌ها و برنامه‌های خود می‌تواند مهم‌ترین عامل در توسعه صادرات غیرنفتی باشد. به‌ویژه، تقویت بخش خصوصی واقعی و کمک به آن‌ها در ایجاد و تقویت صنعت برون‌گرا و رقابتی، می‌تواند به عنوان یکی از استراتژی‌های کلیدی دولت در این زمینه مطرح گردد. صادرات غیرنفتی با ایجاد ارزش افزوده بالا، بهبود وضعیت اشتغال و تأمین درآمدهای ارزی برای تأمین نیازهای وارداتی کشور، نقش مؤثری در رشد اقتصادی ایفا می‌کند. این فرآیند حاصل مجموعه‌ای از فعالیت‌های اقتصادی مانند واردات و تولید است. بنابراین، رشد صادرات نتیجه استراتژی‌ها و برنامه‌های توسعه کشور در سطح کلان و خرد است که شامل مدیریت واردات، تولید و صادرات می‌شود (رجبی ده برزویی و بیدگلی، ۱۴۰۰: ۱۲). دولت‌ها برای توسعه اقتصادی ناگزیر به اصلاح ساختار تولید خود شده‌اند و به توسعه صادرات توجه ویژه‌ای دارند. ورود به بازارهای خارجی موجب استفاده از ظرفیت‌های تولیدی و کاهش هزینه‌های تولید می‌شود. همچنین، رهایی از اقتصاد تک‌محصولی و تنوع صادرات از ضروریات کشورهای جهان سوم است و به‌ویژه برای ایران مهم است. به‌واسطه این تنوع، نه تنها موضع کشور در صادرات غیرنفتی تقویت می‌شود، بلکه وضعیت کشور در فروش نفت نیز بهبود می‌یابد (زیباکلام و مقتدایی، ۱۳۹۳: ۱۳).

الف) صادرات غیرنفتی در دوره دولت اصلاحات: در برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران، به‌ویژه در برنامه‌های سوم و چهارم، صادرات غیرنفتی به عنوان یکی از ارکان توسعه اقتصادی مطرح شده است. در این دوره، توجه به زیرساخت‌های فرهنگی و اجتماعی و تدوین استراتژی‌های صادراتی برای ورود صحیح به بازارهای جهانی مورد تأکید قرار گرفت. تحقق اهداف صادرات غیرنفتی مستلزم ایجاد راهبردهای مشخص و پایدار است که تمامی دستگاه‌های اجرایی و تشکل‌های صادراتی در راستای آن اقدام کنند. در سیاست‌های برنامه چهارم، به رقابت‌پذیری کالاها و خدمات کشور در بازارهای داخلی و خارجی و رفع موانع صادرات تأکید شده است (زیباکلام و مقتدایی، ۱۳۹۳: ۱۴). ماده ۳۳ قانون برنامه چهارم توسعه به‌طور خاص به تقویت رقابت‌پذیری و افزایش صادرات کالاهای غیرنفتی پرداخته است، از جمله ایجاد شرایط مناسب برای افزایش سهم صادرات غیرنفتی و گسترش کاربرد فناوری‌های نوین در تجارت و بازرگانی. به‌طور کلی، در دولت اصلاحات شاهد رشد صادرات غیرنفتی و تحقق ۹۵ درصدی اهداف صادراتی بودیم که از پیشرفت این بخش حکایت دارد (مرادی، ۱۳۹۷: ۲۷).

جدول ۱. میزان صادرات غیرنفتی در دولت اصلاحات

سال	صادرات غیرنفتی (میلیون دلار)
۱۳۷۶	۲۹۱۰

۳۱۸۵	۱۳۷۷
۳۴۵۶	۱۳۷۸
۴۱۸۱	۱۳۷۹
۴۵۶۵	۱۳۸۹
۵۲۷۱	۱۳۸۱
۶۶۳۶	۱۳۸۲
۷۵۷۶	۱۳۸۳

به صورت کلی می‌توان نتیجه گرفت سیاست تنش‌زدایی در عرصه خارجی، موجب تمایل بیشتر کشورها به تعامل اقتصادی با ایران، افزایش صادرات غیرنفتی و در نتیجه موجب حضور بیشتر ایران در اقتصاد جهانی که یکی از الزامات دولت توسعه‌گرا می‌باشد گردید. با توجه به حمایت جدی و راسخ دولت اصلاحات از صادرات غیرنفتی در قالب هدف جهش صادراتی و کاهش نقش نفت در درآمدزایی کشور با اتخاذ سیاست‌های تشویقی برای صادرکنندگان و تحقق کامل برنامه صادرات غیرنفتی می‌توان نتیجه گرفت این دولت در مسیر دولت توسعه‌گرا قرار گرفته و قربت بیشتری با مؤلفه‌های دولت توسعه‌گرا دارد (مرادی، ۱۳۹۷: ۲۸).

ب) صادرات غیرنفتی در دوره دولت عدالت محور: در دوره ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، اقتصاد جهانی تحولات مثبتی را تجربه کرد که زمینه مناسبی برای رشد صادرات غیرنفتی ایران فراهم ساخت. این شرایط، همراه با آمادگی صنایع کشور که در دولت‌های قبلی رشد کرده بودند، موجب جهش صادراتی در سال‌های آغازین دولت عدالت محور شد. صادرات غیرنفتی ایران از پیش‌بینی‌های برنامه چهارم بالاتر رفت و روند افزایشی خود را تا سال ۱۳۹۰ ادامه داد. اما پس از آن، به دلیل کاهش صادرات، تشدید تحریم‌ها و ضعف مدیریت، صادرات کشور با کاهش شدیدی روبه‌رو شد و در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ روند منفی ادامه یافت (مؤذن فراشاه، ۱۴۰۰: ۲۰). در این دوران، عدم توجه به بخش خصوصی، نبود مشوق‌های صادراتی و عدم تخصیص بودجه مناسب برای سیاست‌های توسعه‌ای از عوامل موثر در کاهش صادرات بودند. همچنین، عدم هماهنگی بخش خصوصی با دولت در سفرهای خارجی مانع از استفاده بهینه از فرصت‌های تجاری شد. با وجود رشد کمی صادرات غیرنفتی، این رشد با سطح واقعی و قابل انتظار فاصله داشت. بررسی عملکرد دولت عدالت محور نشان می‌دهد که این دولت تا سال ۱۳۹۰ به دلیل زمینه‌سازی دولت‌های قبل و تحولات مثبت جهانی، صادرات غیرنفتی را افزایش داد، اما پس از آن، به دلیل مشکلات اقتصادی و تحریم‌ها، صادرات کاهش یافت و در مجموع از شاخص‌های توسعه فاصله بیشتری داشت (زیباکلام و مقتدایی، ۱۳۹۳: ۲۶-۲۷). یافته‌ها در قالب دو جدول به شرح ذیل می‌باشد:

جدول ۲. شاخص‌های دولت توسعه‌گرا و نسبت آن با رویکرد دولت اصلاحات

تفاوت‌ها و مشابهت‌ها		رویکرد دولت اصلاحات (۱۳۸۴-۱۳۷۶)	شاخص‌های دولت توسعه‌گرا
همسو	ناهمسو		
	ناهمسو با دولت عدالت محور	سیاست تنش‌زدایی و اصالت به گفتگو محوری در سیاست خارجی با کشورهای غربی	سیاست خارجی
	ناهمسو با دولت عدالت محور	تقویت نهادمندی مدنی و حمایت از ارتقای سطح نهادی گروه‌ها و تشکل‌ها و احزاب سیاسی	توسعه سیاسی و تقویت جامعه مدنی
	ناهمسو با دولت عدالت محور	رویکرد اصلاحی در روان‌سازی بوروکراسی و طرح منطقی کردن اندازه دولت و تحول در ساختارهای تشکیلاتی دولت، تقویت نهادهای کارشناسی مانند سازمان برنامه و بودجه برای نظارت بر نحوه هزینه کرد بودجه در کشور و رتبه مناسب در کاهش فساد	بوروکراسی کارآمد و کاهش فساد
همسو با دولت عدالت محور		علیرغم تأکید بر خصوصی‌سازی و آزادسازی اقتصادی در عرصه تئوری و سیاست‌گذاری و تأسیس سازمان خصوصی‌سازی، به دلیل موانع ساختاری و انتقال شرکت‌های دولتی به شبه دولتی‌ها و توجه به کمیت	خصوصی‌سازی

خصوصی‌سازی به جای کیفیت آن، خصوصی‌سازی در این دولت مطلوب نبوده است.		
صادرات غیرنفتی	حمایت جدی و راسخ از صادرات غیرنفتی در قالب هدف جهش صادراتی و کاهش نقش نفت در درآمدزایی کشور با اتخاذ سیاست‌های تشویقی برای صادرکنندگان و تحقق کامل برنامه صادرات غیرنفتی	ناهمسو با دولت عدالت محور

جدول ۳. شاخص‌های دولت توسعه‌گرا و نسبت آن با رویکرد دولت عدالت محور

تفاوت‌ها و مشابهت‌ها	رویکرد دولت عدالت محور (۱۳۹۲-۱۳۸۴)	شاخص‌های دولت توسعه‌گرا
ناهمسو	ناهمسو	همسو
ناهمسو با دولت اصلاحات	رویکرد آرمان‌گرایانه، تقابلی و ایدئولوژیک به ساختار بین‌الملل (به ویژه کشورهای غربی) که موجب تشدید تحریم‌های بین‌المللی و صدور قطعنامه‌های شورای امنیت بر علیه کشور گردید.	سیاست خارجی
ناهمسو با دولت اصلاحات	کم‌توجهی به نهاد حزب، توسعه سیاسی و جامعه مدنی و ارتباط رو در رو با توده مردم	توسعه سیاسی و تقویت جامعه مدنی
ناهمسو با دولت اصلاحات	رویکرد انبساطی به بوروکراسی و استخدام گسترده و تضعیف نهاد کارشناسی با منحل کردن سازمان برنامه و بودجه و کم‌توجهی به شفافیت‌سازی و پاسخگویی به نهادهای نظارتی و رتبه نامناسب در کاهش فساد	بوروکراسی کارآمد و کاهش فساد
همسو با دولت اصلاحات	علیرغم تأکید بر خصوصی‌سازی در عرصه تئوری و حمایت از خصوصی‌سازی در سال‌های اولیه با استفاده از تفسیر جدید از اصل ۴۴، به دلیل موانع ساختاری و انتقال شرکت‌های دولتی به شرکت‌های وابسته به نهادهای انقلابی و توجه به کمیت خصوصی‌سازی به جای کیفیت آن، خصوصی‌سازی در این دولت ناموفق بوده است.	خصوصی‌سازی
ناهمسو با دولت اصلاحات	افزایش صادرات غیرنفتی به دلیل زمینه‌سازی در دولت قبل و تحولات مثبت جهانی تا سال ۱۳۹۰ و کاهش صادرات غیرنفتی به دلیل تشدید تحریم‌ها و ضعف مدیریت	صادرات غیرنفتی

نقش احزاب و نخبگان سیاسی در جهت‌گیری جریان اصلاح طلب (دولتهای خاتمی)

۱. سیاست‌های ایران قبل و در دوران دولت هفتم

در دوران قبل از دولت هفتم، ایران با مشکلات فراوانی در سطح داخلی و بین‌المللی مواجه بود. پایان جنگ ایران و عراق و دوران سازندگی باعث بروز نارضایتی‌هایی در جامعه شد، زیرا سیاست‌های اقتصادی پرشتاب و تمرکز بر توسعه اقتصادی، عدالت اجتماعی را نادیده می‌گرفت. این وضعیت، به همراه فشارهای بین‌المللی و انزوای جمهوری اسلامی ایران در عرصه جهانی، زمینه‌ساز ظهور گفتمان اصلاحات در کشور گردید. در این زمان، ایران با تحریم‌های گسترده و اتهامات سنگینی در خصوص تروریسم و نقض حقوق بشر از سوی ایالات متحده و رژیم صهیونیستی روبرو بود که وجهه جهانی آن را به شدت آسیب‌دیده بود (بشیریه، ۱۴۰۰: ۱۳۹). با روی کار آمدن سید محمد خاتمی در سال ۱۳۷۶، سیاست‌های جدیدی در ایران آغاز شد. خاتمی، به‌عنوان رئیس‌جمهور جدید، بر لزوم بازسازی روابط بین‌المللی ایران و ایجاد چهره‌ای مثبت از جمهوری اسلامی در عرصه جهانی تأکید کرد. وی سیاست‌های جدیدی را با توجه به تحولات داخلی و بین‌المللی معرفی کرد که محور آن‌ها تساهل، مدارا و همزیستی بود. این سیاست‌ها با هدف بهبود وضعیت داخلی ایران و درک تحولات جهانی، بر توسعه فرهنگی و سیاسی تأکید داشت (رمضانی، ۱۳۹۶: ۸۱). سیاست‌های خارجی دولت خاتمی بیشتر بر تنش‌زدایی و اعتمادسازی متمرکز بود. در این دوره، ایران تلاش کرد تا روابط سیاسی و اقتصادی خود را با کشورهای مختلف، به‌ویژه کشورهای همسایه و اروپا، بهبود بخشد. همچنین، خاتمی بر اهمیت گفت‌وگوی تمدن‌ها و پذیرش تنوع فرهنگی تأکید داشت. در این راستا، سیاست خارجی ایران تغییراتی را در جهت کاهش تنش‌ها

و بهبود تصویر بین‌المللی خود از طریق مذاکره و تعاملات مسالمت‌آمیز به نمایش گذاشت (ازغندی، ۱۴۰۱: ۱۸؛ صدقی، ۱۳۹۲: ۲۷۶). دولت خاتمی همچنین در عرصه داخلی به تقویت جامعه مدنی و بهبود حقوق و آزادی‌های سیاسی مردم پرداخت. این دولت به دنبال توازن بین جمهوریت و اسلامیت بود و سعی داشت تا این دو را به‌عنوان ارکان اساسی هویت ملی ایران مطرح کند. در این دوره، اصولی چون حاکمیت قانون، حقوق بشر و تسامح در سیاست‌های داخلی مورد توجه قرار گرفت. همچنین، دولت خاتمی بر لزوم نهادینه کردن مقررات حقوق بین‌الملل و حمایت از کشورهایی با اصول مشابه تأکید کرد (روحانی، ۱۳۹۱: ۲۴).

در نهایت، سیاست‌های خارجی دولت هفتم به‌ویژه در سطح بین‌المللی، نشان‌دهنده تلاش ایران برای بازسازی روابط دیپلماتیک و جذب حمایت‌های جهانی بود. این سیاست‌ها به بهبود روابط با کشورهای اروپایی و همسایگان ایران منجر شد، اما همچنان چالش‌هایی در زمینه‌های مختلف از جمله مقابله با فشارهای بین‌المللی و حفظ منافع ملی وجود داشت. دولت خاتمی با اتخاذ رویکردی مسالمت‌آمیز و بر اساس اصول تنش‌زدایی و گفت‌وگوی تمدن‌ها، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در راستای تقویت دیپلماسی فعال پیش برد (صدقی، ۱۳۹۲: ۲۷۶).

۲. نقش احزاب سیاسی و نخبگان سیاسی فکری در طراحی جامعه مدنی

برای درک بهتر نقش احزاب سیاسی و نخبگان فکری در طراحی جامعه مدنی در جمهوری اسلامی ایران، ضروری است به تحولات دوران دولت‌های هفتم و هشتم پرداخته شود. در این دوران، رئیس‌جمهور وقت، سید محمد خاتمی، مفهوم جامعه مدنی را مطرح کرد و بر اهمیت آن در ساختار سیاسی کشور تأکید نمود. جامعه مدنی در این دوران به مثابه یک عرصه مستقل از دولت شناخته شد که در آن نهادهای اجتماعی، تشکل‌ها و احزاب بدون دخالت دولت به فعالیت می‌پردازند. این دیدگاه برگرفته از تعالیم اسلامی و مفاهیم همچون مدینه النبی بود که رئیس‌جمهور آن را به عنوان الگویی برای جامعه مدنی معرفی کرد. در واقع، جامعه مدنی از نظر خاتمی به نوعی تجلی آزادی، کثرت‌گرایی و قانون‌مداری است که می‌تواند در چارچوب اسلامی به تحقق برسد (خاتمی، ۱۴۰۰: ۲۳). در گفتمان اصلاح‌طلبانه خاتمی، جامعه مدنی به‌عنوان بستری برای مشارکت مردم در امور اجتماعی و سیاسی شناخته می‌شد. وی بر این باور بود که بدون وجود تشکل‌ها و احزاب مستقل، جامعه مدنی نمی‌تواند به درستی فعالیت کند. از همین‌رو، احزاب و تشکل‌ها را از ارکان اصلی جامعه مدنی به‌شمار آورد. خاتمی همچنین بیان کرد که در تاریخ ایران، به دلیل حکومت‌های استبدادی در ۱۵۰ سال گذشته، احزاب و تشکل‌ها نتوانسته‌اند نقش مؤثری ایفا کنند. وی تأکید داشت که جامعه مدنی باید امکان مشارکت مردم را در تصمیم‌گیری‌های کلان کشور فراهم کند تا از این طریق هم خطاهای دولت‌ها جبران شود و هم زمینه برای یک جامعه آزاد و دموکراتیک فراهم آید (ایمانی، ۱۴۰۰: ۲۰).

رئیس‌جمهور دولت هشتم با نگاه به جهانی‌شدن و گسترش ارتباطات بین‌المللی، بر اهمیت گفت‌وگوهای تمدنی تأکید نمود. وی در اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۹۸، پیشنهاد کرد که سال ۲۰۰۱ به‌عنوان سال گفت‌وگوی تمدن‌ها اعلام شود. این پیشنهاد در راستای تقویت مبانی آزادی، عدالت و حقوق بشر بود. به باور خاتمی، جامعه مدنی باید در این فرآیندها نقش فعال‌تری ایفا کند و از طریق این مشارکت‌ها، ایران بتواند نقشی پیشرو در عرصه جهانی داشته باشد. در این راستا، احزاب و نخبگان فکری به‌ویژه در دوران اصلاحات، نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد و تقویت جامعه مدنی داشتند (بخشایشی اردستانی، ۱۳۷۵: ۵۸).

در نهایت، جامعه مدنی در دوران دولت هشتم نه تنها به‌عنوان فضایی برای رشد و شکوفایی نهادهای مدنی و سیاسی مطرح شد، بلکه به‌عنوان یک ابزار مؤثر برای مقابله با استبداد و تحقق حقوق شهروندی، در دنیای معاصر اهمیت بیشتری پیدا کرد. از این‌رو، نخبگان فکری و احزاب سیاسی در طراحی و تحقق جامعه مدنی نقش بسیار حیاتی داشتند (خاتمی، ۱۴۰۰: ۲۳).

۳. نقش احزاب سیاسی در سیاست تنش‌زدایی جریان اصلاح طلب (دولت‌های خاتمی)

در دوران دولت‌های خاتمی، سیاست تنش‌زدایی به‌عنوان یکی از ارکان مهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران معرفی شد. این سیاست با هدف کاهش تنش‌ها و تنش‌زدایی از روابط داخلی و بین‌المللی کشور، به‌ویژه در سطح منطقه‌ای و جهانی، به مرحله اجرا درآمد. مفهوم تنش‌زدایی در این دوره به معنای تلاش برای برقراری روابط سازنده و کاهش سوء تفاهات با کشورهای مختلف و سازمان‌های بین‌المللی بود. به عبارت دیگر، هدف از سیاست تنش‌زدایی، پایان دادن به کشمکش‌ها و جلب اعتماد متقابل در روابط بین‌المللی بود. در این راستا، احزاب سیاسی اصلاح‌طلب نقش بسزایی در پیاده‌سازی این سیاست ایفا کردند. احزاب سیاسی اصلاح‌طلب در دوران خاتمی، به‌ویژه در جریان‌های سیاسی نزدیک به رئیس‌جمهور، همواره به دنبال اجرای سیاست‌های تنش‌زدایی

و همزمان تقویت ارتباطات و همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بودند. اصلاح‌طلبان در داخل کشور بر لزوم ایجاد فضایی برای تقویت نهادهای مدنی، احزاب و رسانه‌ها تأکید داشتند تا از این طریق فضای سیاسی کشور به‌سوی بازتر شدن و برقراری دموکراسی پیش برود. از دیدگاه اصلاح‌طلبان، اجرای این سیاست‌ها نه تنها در عرصه بین‌المللی بلکه در داخل کشور نیز می‌توانست به تقویت مشارکت اجتماعی و تقویت ساختارهای دموکراتیک منجر شود (پور احمدی، ۱۳۹۸: ۱۰۳).

در سطح بین‌المللی، دولت هفتم با اتخاذ سیاست تنش‌زدایی توانست بسیاری از مشکلات و سوء تفاهم‌های گذشته را از میان بردارد و روابط جمهوری اسلامی ایران را با کشورهای مختلف، به‌ویژه کشورهای غربی، بهبود بخشد. رئیس‌جمهور وقت، سید محمد خاتمی، با تکیه بر توسعه سیاسی داخلی و سیاست‌های نرم‌افزاری در خارج از کشور، توانست تصویر جدیدی از ایران در عرصه جهانی ارائه کند. این سیاست‌ها به‌ویژه در قبال کشورهای اروپایی و کشورهای عضو اتحادیه عرب موفق بود. هدف از این سیاست‌ها، برقراری گفتگو و ترک مواضع با دولت‌ها و تمدن‌ها بود که در نهایت به تقویت امنیت ملی و منافع جمهوری اسلامی ایران کمک کرد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۴۰۰: ۲۲۵-۲۲۶). در نهایت، احزاب سیاسی اصلاح‌طلب نقش کلیدی در شکل‌گیری و اجرای سیاست تنش‌زدایی داشتند. آنها با حمایت از رئیس‌جمهور و به‌کارگیری استراتژی‌های سیاست خارجی، توانستند به‌طور مؤثری روابط ایران را در سطح بین‌المللی بهبود دهند و در عین حال فضای داخلی کشور را برای پیشرفت بیشتر در زمینه دموکراسی و مشارکت‌های اجتماعی آماده کنند (ازغندی، ۱۴۰۱: ۱۹).

۴. نقش احزاب سیاسی و نخبگان در شکل‌گیری اصول سیاسی دولت هشتم

از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۵۷ تا سال ۶۸، آرمان‌گرایان انقلاب بر این باور بودند که برداشت‌های موجود از جهان نادرست است و باید جایگزینی با برداشت خود از جهان اسلام ایجاد کنند. سیاست‌هایی که در آن دوره بر مقابله با شرق و غرب و صدور انقلاب تأکید داشتند. اما از سال ۶۸ تا ۷۶، با پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی، سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران به سمت واقع‌گرایی و عمل‌گرایی تغییر یافت و الگوی صدور انقلاب تعدیل شد (رمضانی، ۱۳۹۶: ۸۱). دولت هفتم با آغاز به کار خود، تغییراتی در سیاست خارجی ایران به وجود آورد که از وزارت امور خارجه شروع شد و اصول جدیدی جایگزین شد. رئیس‌جمهور دولت اصلاحات در سخنرانی خود بر عزت، حکمت و مصلحت تأکید کرد و اصولی همچون تنش‌زدایی و گفت‌وگو برای رسیدن به توافق و اشتراک در روابط بین‌المللی مطرح کرد. دولت اصلاحات برای خارج کردن ایران از انزوا، چهار سطح عملیاتی را پیگیری کرد: گفت‌وگو با کشورهای هم‌جوار، کشورهای اروپایی، گفت‌وگوی غیرمستقیم با آمریکا و مشارکت در سازمان‌های بین‌المللی (لعلی، ۱۳۸۸: ۱۵۸). کمال خرازی، وزیر امور خارجه دولت خاتمی، چهار اولویت اصلی را برای سیاست خارجی مطرح کرد: صلح و امنیت در همسایگی ایران، دوستی با جهان اسلام، مشارکت فعال در سازمان‌های بین‌المللی و همکاری با کشورهای منتخب (خرازی، ۱۳۹۵: ۸۳). دولت اصلاحات با تأکید بر تنش‌زدایی و گفت‌وگوی تمدن‌ها، چهره سیاسی جدیدی از ایران ارائه داد. احزاب اصلاح‌طلب این دوران را رنسانس سیاست‌های ایران نامیدند که موجب کاهش تنش‌های ایران با دنیای بیرون شد (صدقی، ۱۳۹۲: ۲۷۸). در عین حال، وقوع حادثه ۱۱ سپتامبر و حملات نظامی آمریکا به افغانستان و عراق نشان داد که گفت‌وگوی تمدن‌ها در شرایط جهانی آن زمان آرمانی است. سند چشم‌انداز بیست‌ساله نیز به اهداف سیاست خارجی از جمله گسترش همکاری‌های بین‌المللی، تقویت روابط با کشورهای غیر متخاصم، مقابله با تک‌قطبی شدن جهان و حمایت از ملت‌های مظلوم پرداخت (صدقی، ۱۳۹۲: ۲۷۹). جناح دوم خرداد نیز به تعریف قرائت جدیدی از قانون اساسی پرداخته و بر حکمت و مصلحت در روابط خارجی تأکید داشت تا سیاست‌های تنش‌زدایی را ادامه دهد (خرازی، ۱۳۹۵: ۵۰).

۵. نقش احزاب و نخبگان سیاسی در طراحی گفتگوی تمدن‌ها

در پنجاه و سومین اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۳۷۷، رئیس‌جمهور خاتمی پیشنهاد داد که سال ۲۰۰۱ به‌عنوان سال گفت‌وگوی تمدن‌ها نامیده شود. هدف این پیشنهاد، گام برداشتن به سوی آزادی و عدالت جهانی از طریق گفت‌وگو و جلوگیری از جنگ بود (حقیقت، ۱۴۰۲: ۲۶). این طرح از سوی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان پذیرش هنجارهای بین‌المللی و مشارکت در فرآیند هنجارسازی جهانی تلقی شد (رضایی، ۱۳۸۷: ۲۱۶). این حرکت را می‌توان به‌عنوان رنسانس سیاست خارجی ایران در جهت کاهش تنش‌های جهانی با ایران مشاهده کرد. نظریه برخورد تمدن‌ها که ابتدا توسط توین‌بی در ۱۹۴۷ مطرح شد، ریشه در تحلیل‌های تاریخی داشت و بر این اساس، تقابل میان تمدن‌ها و جنگ‌های جهانی پیش‌بینی می‌شد. این نظریه در سال ۱۹۹۳

توسط ساموئل هانتینگتون با تأکید بر تقابل تمدن‌های غرب و اسلامی مطرح شد و به‌ویژه در مورد احتمال همکاری تمدن‌های اسلامی و کنفوسیوسی در برابر غرب صحبت کرد (رضائی، ۱۳۹۶: ۸۱). در پی این پیشنهاد، جمهوری اسلامی ایران با حمایت ۵۵ کشور از طریق وزارت خارجه قطعنامه‌ای را به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل رساند که زمینه‌ساز برنامه‌ریزی و حمایت جامعه بین‌المللی از گفت‌وگوی تمدن‌ها شد. رئیس‌جمهور دستور تأسیس مرکز مطالعات بین‌المللی گفت‌وگوی تمدن‌ها را صادر کرد. با این حال، در همان دوره، آمریکا ایران را در "محور شرارت" قرار داد و از دستیابی ایران به فناوری هسته‌ای جلوگیری کرد. در این دوره، نخبگان سیاسی ایران بیشتر بر ژئوپلیتیک تمرکز داشتند تا ایدئولوژی، و با انعطاف‌پذیری و مصلحت‌گرایی تلاش کردند ایران را از انزوا بیرون آورده و جایگاه بین‌المللی جدیدی برای آن ایجاد کنند.

۶. تفاوت برداشت نخبگان سیاسی از سه اصل حکمت، عزت و مصلحت

حکمت، عزت و مصلحت، سه اصل محوری در سیاست جمهوری اسلامی ایران هستند که رهبر معظم انقلاب آن‌ها را به‌عنوان چارچوب ارتباطات بین‌المللی کشور معرفی کرده‌اند. این اصول در مقابل مفاهیم مشابه غربی قرار دارند. عزت در مقابل غرور سیاسی، حکمت در برابر رفتارهای غیر خردمندانه و مصلحت در برابر اولویت‌های غیرواقع‌بینانه قرار می‌گیرند. مقام معظم رهبری تأکید دارند که عزت ملی باید حفظ شود و از ذلت و خوار شدن در برابر قدرتهای خارجی جلوگیری گردد، حتی اگر این امر به قیمت جان فرد تمام شود. حکمت به معنای تدبیر و خردمندی در تصمیم‌گیری‌ها است، در حالی که مصلحت به اولویت دادن به منافع و مصالح اسلامی در تصمیمات اشاره دارد (پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری). در دوران ریاست‌جمهوری سید محمد خاتمی، اصول مصلحت و حکمت بیشتر از عزت مورد توجه قرار گرفتند. این توجه به مصلحت و حکمت باعث شد تا در برخی مواقع مردم احساس کنند که اصول انقلابی و عزت کشور خدشه‌دار شده است. این احساس در انتخابات هشتمین دوره ریاست جمهوری به تغییر رای مردم منجر شد. پس از آن، طیف جدیدی در سیاست جمهوری اسلامی ایران بر اصل عزت تأکید بیشتری داشتند اما از قدرت اصول مصلحت و حکمت کاسته شد. به این ترتیب، می‌توان گفت که در سیاست‌های اجرایی، یکی از دولت‌ها در به‌کارگیری اصل عزت دچار افراط و دیگری دچار تفریط شد.

نقش احزاب سیاسی در سیاست‌های جریان اصول‌گرا

۱. نقش احزاب سیاسی در جهت‌گیری سیاست‌های جریان اصولگرا: در انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۱۳۸۴، محمود احمدی‌نژاد با شعار عدالت‌محوری وارد عرصه رقابت شد. برخلاف دیگر نامزدها که بر رفاه، توسعه اقتصادی و حقوق بشر تأکید داشتند، احمدی‌نژاد به مبارزه با بی‌عدالتی، فساد و تبعیض در جامعه ایران پرداخت. این شعارها از نوعی اصلاح‌طلبی برخوردار بودند که با اهدافی چون مبارزه با فساد و نابرابری اجتماعی در جهت بهبود وضعیت کشور قرار داشتند (پوراحمدی، ۱۳۹۸: ۱۷۷-۱۷۶). احمدی‌نژاد پس از پیروزی در انتخابات، سیاست‌های خود را مبتنی بر عدالت‌گستری و بازتعریف مناسبات جهانی با تأکید بر حاکمیت اخلاق و معنویت قرار داد (پوراحمدی، ۱۳۹۸: ۱۷۷-۱۷۶). این برنامه‌ها در سیاست داخلی و خارجی جمهوری اسلامی ایران به صورت گسترده پیگیری شدند و از جمله شعارهای مهم در عرصه سیاست خارجی ایران، بحث «فرهنگی کردن سیاست» و «حاکمیت اخلاق و معنویت» در مناسبات بین‌المللی بود (پوراحمدی، ۱۳۹۸: ۱۷۶-۱۷۷).

۲. نقش احزاب سیاسی در شکل‌گیری سیاست‌های جریان اصول‌گرا: محمود احمدی‌نژاد در انتخابات نهمین دوره ریاست جمهوری در ۳ تیرماه ۱۳۸۴ از جناح اصولگرایان پیروز شد و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را بر اساس تعاریف جدید از عزت، حکمت و مصلحت بازتعریف کرد. او شعار «نه شرقی، نه غربی» را مطرح کرده و به محوریت یابی نقش ایران در عرصه‌های بین‌المللی توجه ویژه‌ای داشت. در این دوره، موضوعاتی چون کسب دانش هسته‌ای و مقاومت مؤثر در برابر فشارهای جهانی از اولویت برخوردار شدند. سیاست‌های احمدی‌نژاد به‌ویژه در واکنش به فشارهای بین‌المللی شکل گرفت و به‌طور کلی، رفتارهای سیاست جمهوری اسلامی ایران در این دوران ماهیت واکنشی داشت (پوراحمدی، ۱۳۹۸: ۱۷۸). سیاست‌های دوره‌ی احمدی‌نژاد به‌گونه‌ای گسترده و رادیکال بودند که می‌توان آن‌ها را نماد تغییرات بنیادین در روندهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران دانست. گفتمان اصول‌گرایی عدالت‌محور که وی نماینده آن بود، با اصول بنیادی اسلام‌گرایی پیوند داشت، اما اختلاف‌نظرها در جزئیات و احکام فرعی این اصول بروز می‌یافت. اصول‌گرایی عدالت‌محور به‌ویژه بر این باور بود که دولت-ملت جمهوری اسلامی ایران

ماهیت اسلامی دارد و اهداف ملی آن به‌ویژه با منافع اسلامی فراملی ارتباط دارند. به‌علاوه، انقلاب اسلامی ایران نه تنها به‌عنوان یک انقلاب ملی، بلکه به‌عنوان یک انقلاب فراملی با اهداف اسلامی شناخته می‌شود که در تضاد با نظم جهانی مستقر و ناعادلانه است (پوراحمدی، ۱۳۹۸: ۱۷۹). دیدگاه احمدی‌نژاد در خصوص روابط بین کشورها نیز بیانگر یک رویکرد تحول‌خواهانه بود که بر مبنای عدالت و معنویت تأکید داشت. او معتقد بود که پایان دوره‌ی لیبرالیسم و حاکمیت سرمایه‌داری باعث مشکلات بشری شده است و برای ایجاد نظم پایدار جهانی، تنها عدالت و معنویت می‌توانند به‌عنوان پایه‌های صلح در جهان عمل کنند (پوراحمدی، ۱۳۹۸: ۱۸۰).

۳. نقش احزاب سیاسی در اصول‌گرایی عدالت محور: دولت محمود احمدی‌نژاد در دوره ریاست‌جمهوری خود بر شعار «عدالت محوری» تأکید ویژه‌ای داشت و این شعار به‌عنوان مبنای اصلی برنامه‌های سیاسی او مطرح شد. در انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۱۳۸۴، احمدی‌نژاد این شعار را در مقابل سایر نامزدها که بیشتر بر رفاه اقتصادی و توسعه تأکید داشتند، به‌عنوان یک رویکرد اصلاح‌طلبانه و اصول‌گرایانه در مبارزه با فساد و بی‌عدالتی اجتماعی معرفی کرد. این شعار نه تنها به‌عنوان یک برنامه سیاسی در داخل کشور، بلکه به‌عنوان یک الگوی دیپلماتیک در سیاست خارجی نیز مطرح شد. احمدی‌نژاد در سخنرانی‌های خود در سطح بین‌المللی، عدالت‌گستری را به‌عنوان یکی از اصول بنیادین سیاست‌های ایران مطرح کرد و تأکید داشت که دیپلماسی ایران باید بر مبنای عدالت باشد. وزارت امور خارجه ایران نیز در راستای این دیدگاه، به‌طور مستمر بر لزوم عدالت در روابط بین‌المللی تأکید داشت و خواستار اصلاح نهادهای بین‌المللی برای دستیابی به یک نظم جهانی منصفانه‌تر شد (احمدی‌نژاد، ۱۳۸۸؛ روزنامه ایران، ۲۳ دی ۱۳۹۰). این نگاه، بخشی از برنامه‌های داخلی و خارجی دولت نهم بود که هدف آن مبارزه با فساد و نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی در ایران و جهان بود. در کنار تأکید بر عدالت‌محوری، دولت احمدی‌نژاد به اصول‌گرایی و عزت در سیاست خارجی نیز توجه داشت. او در سیاست‌های خود سعی کرد که در روابط بین‌المللی، عزت و کرامت ملی ایران را حفظ کرده و آن را در اولویت قرار دهد. به‌ویژه در تعامل با کشورهای غربی، احمدی‌نژاد رویکردی جدید و مستقل از گذشته اتخاذ کرد. دولت نهم بر این باور بود که باید در برابر فشارهای جهانی، منافع ملی ایران محفوظ بماند و هیچ‌گاه عزت ملی ایران نباید فدای مصلحت‌طلبی‌های سیاسی شود. از این رو، دولت احمدی‌نژاد در مذاکرات هسته‌ای و دیگر مسائل بین‌المللی، با تأکید بر حفظ عزت و اصول انقلابی، به‌دنبال راهکارهایی بود که استقلال ایران را به‌عنوان یک کشور قدرتمند در عرصه جهانی تقویت کند. به‌عنوان مثال، ایران در مقابل فشارهای غربی و تهدیدات اقتصادی، سیاست مقاومت را در پیش گرفت و هیچ‌گاه تسلیم خواسته‌های ناعادلانه قدرت‌های جهانی نشد (احمدی‌نژاد، ۱۳۸۸). این رویکرد باعث شد تا ایران به‌ویژه در مواجهه با بحران‌ها و چالش‌های جهانی، تصویری از یک قدرت مستقل و تأثیرگذار به‌دست آورد.

۴. نقش احزاب در شکل‌گیری شعار تقویت استراتژی چندجانبه‌گرایی دولتهای احمدی‌نژاد: دولت احمدی‌نژاد با هدف مقابله با یک‌جانبه‌گرایی و سلطه جهانی، به تقویت استراتژی چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی پرداخته است. این سیاست بر گسترش روابط با کشورهای مستقل و غیرمتعهد و تشکیل ائتلاف‌های بین‌المللی تأکید دارد. وزیر امور خارجه دولت نهم این رویکرد را به‌عنوان یک راهبرد برای تأمین منافع ملی و امنیت ایران معرفی کرده است. از جمله اقدامات مهم در راستای این سیاست می‌توان به تقویت روابط با کشورهای شرق آسیا مانند روسیه، چین و هند اشاره کرد. همچنین عضویت ناظر در سازمان همکاری شانگهای، تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و گسترش روابط با کشورهای آمریکای لاتین همچون ونزوئلا و نیکاراگوا نیز به‌عنوان نمونه‌هایی از تلاش‌های دولت نهم برای مقابله با سلطه غرب و توسعه استراتژی چندجانبه‌گرایی شناخته می‌شود. در این چارچوب، احزاب سیاسی به‌طور گسترده‌ای از این استراتژی حمایت کرده و تأکید داشتند که دولت نهم توانسته است روابط بین‌المللی ایران را متنوع کرده و برای کشور موازنه‌سازی کند (صدقی، ۱۳۹۲: ۱۲۴). در سیاست خارجی دولت نهم، شعار تقویت استراتژی چندجانبه‌گرایی به‌عنوان یکی از محوری‌ترین برنامه‌ها مطرح شد. احمدی‌نژاد نیز بر لزوم تغییرناپذیری توسعه ارتباطات بین‌المللی با کشورهای مختلف تأکید داشت و اشاره کرد که سیاست ایران نباید در برابر کشورهای بزرگ و رژیم‌های غاصب فلسطین و آمریکا قرار بگیرد. این سیاست با تأکید بر گسترش روابط با ملت‌ها و استفاده از رسانه‌ها به‌منظور انتقال پیام‌های جمهوری اسلامی، بر اهمیت درک و ارتباط با ملت‌ها در سطح جهانی تأکید می‌کند. احزاب سیاسی از این رویکرد حمایت کردند و تلاش داشتند تا دولت نهم را در راستای گسترش روابط جهانی با کشورهای غیرمتعهد و مستقل تقویت کنند (صدقی، ۱۳۹۲: ۱۳۶).

۵. نقش احزاب در شکل‌گیری شعار جامعه‌ی مهدوی جریان اصول‌گرا: در دوران ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، سیاست‌های داخلی و خارجی تحت تأثیر شعار «جامعه مهدوی» قرار گرفت. این مفهوم، که در واکنش به بحران‌ها و مشکلات جهانی طراحی شده بود، تأکید بر برقراری عدالت، امنیت و آرامش جهانی در دوران ظهور امام مهدی (ع) داشت. در این جامعه، تمامی دولت‌ها و ملت‌ها در روابط بین‌الملل به‌طور برابر برخورد می‌کنند و صلح عادلانه و مهرورزی در مناسبات جهانی برقرار می‌شود. دولت نهم با اتخاذ این دیدگاه، سیاست خارجی خود را بر پایه ارتباطات متنوع و توجه به مردم محوری تنظیم کرد. از دیدگاه جریان اصول‌گرا، این جامعه مهدوی می‌تواند به عنوان الگویی برای جهانی عاری از جنگ، تبعیض و نابرابری در عصر حاضر مطرح شود و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در راستای گسترش این اصول هدایت کند (خرازی، ۱۳۹۵: ۴۲). سیاست دولت نهم در خصوص جامعه مهدوی بر اهمیت گسترش روابط با ملت‌ها تأکید داشت. در این چارچوب، مردم‌محوری و احترام به حقوق انسان‌ها در عرصه جهانی به‌عنوان اولویت سیاست خارجی در نظر گرفته می‌شد. این دیدگاه بر اساس اصول عدالت، مهرورزی و خدمت به بندگان خدا در سیاست خارجی ایران طراحی شده بود و تلاش می‌شد تا با استفاده از رسانه‌ها و فعالیت‌های دیپلماتیک، پیام‌های جمهوری اسلامی به ملت‌ها منتقل شود. احزاب اصول‌گرا در این مسیر نقش مهمی ایفا کرده و با حمایت از این سیاست، سعی داشتند تا طرح جامعه مهدوی را به عنوان یک برنامه جهانی برای برقراری صلح و عدالت در دنیا مطرح کنند (خرازی، ۱۳۹۵: ۴۲).

۶. نقش احزاب در جهت‌گیری سیاست‌های جریان اصول‌گرا: با تغییر رئیس‌جمهور در جمهوری اسلامی ایران، جهت‌گیری سیاست خارجی کشور نیز دستخوش تغییرات عمده‌ای می‌شود. در این راستا، احزاب سیاسی نقشی اساسی در شکل‌گیری و هدایت این تغییرات ایفا می‌کنند. از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون، هر دولت جدید بر اساس رویکردهای خاص خود در سیاست خارجی جهت‌گیری‌های مختلفی اتخاذ کرده است. در دولت نهم، احزاب سیاسی به‌ویژه در وزارت امور خارجه نقش بارزی در طراحی سیاست‌های جدید داشتند و تلاش می‌کردند تا با توجه به تحولات جهانی، سیاست خارجی کشور را با توجه به منافع ملی و اصول بنیادین جمهوری اسلامی پیش ببرند. به‌طور خاص، تغییر در تیم اجرایی وزارت امور خارجه و احزاب سیاسی منجر به تحول در جهت‌گیری‌های سیاست خارجی ایران شد و آن را در راستای منافع ملی و عزت کشور قرار داد (خرازی، ۱۳۹۵: ۴۲). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دولت نهم تحت تأثیر همکاری و هم‌افزایی میان نخبگان ایزاری و فکری قرار گرفت. در این دولت، توجه به اصول عزت، حکمت و مصلحت در سیاست خارجی برجسته شد و تلاش شد تا سیاست‌های مبتنی بر منافع ملی و عزت کشور طراحی و اجرا شود. در این فرآیند، نخبگان فکری که پیشتر در جریان اصلاحات حضور داشتند، از این سیاست‌ها حمایت نکردند و وزارت امور خارجه تحت هدایت نخبگان ایزاری که بیشتر به دنبال طرح‌های عملی و مبتنی بر واقعیت‌های بین‌المللی بودند، به پیشبرد سیاست‌های جدید اقدام کرد. این تغییرات نشان‌دهنده تأثیر احزاب سیاسی در تعیین جهت‌گیری سیاست‌های خارجی جمهوری اسلامی ایران بود (خرازی، ۱۳۹۵: ۴۲).

۷. دیدگاه نخبگان سیاسی ایزاری جریان اصول‌گرا: با توجه به سیاست‌های اعلام‌شده در دوران ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اصولی محوری و ارزش‌مدار استوار بود که در اینجا به چهار اصل مهم آن اشاره می‌شود:

- توسعه روابط با همه کشورهای جهان به‌جز رژیم اشغالگر فلسطین و شیطان بزرگ: در راستای سیاست خارجی دولت نهم، تأکید ویژه‌ای بر گسترش روابط با کشورهای مستقل و غیرمتعهد داشت. در این چارچوب، روابط ایران با کشورهای مختلف به‌جز رژیم اشغالگر فلسطین و ایالات متحده (که به‌عنوان «شیطان بزرگ» معرفی شده بودند) توسعه یافت. این رویکرد بخشی از تلاش‌های ایران برای مقابله با یک‌جانبه‌گرایی و سلطه‌طلبی جهانی به‌ویژه از سوی غرب بود و تأکید داشت که جمهوری اسلامی باید با کشورهای مستقل و ملت‌های آزاده جهان روابط نزدیک‌تری داشته باشد (سایت اطلاع‌رسانی رئیس‌جمهور).

- اصل عدالت در عرصه سیاست خارجی: از نظر جمهوری اسلامی ایران، عدالت باید در سیاست خارجی اولویت داشته باشد. این اصل برگرفته از فرمایشات امام خمینی (ره) است که در آن تأکید شد جمهوری اسلامی نه به کسی ظلم می‌کند و نه زیر بار ظلم می‌رود. امام خمینی فرمودند که «ما با مناسبات ظالمانه‌ای که بر جهان حاکم است نمی‌توانیم کنار بیاییم»، و جمهوری اسلامی ایران همواره در کنار مظلومان و مخالف ظالمان بوده است. این اصول در سیاست خارجی دولت نهم به‌ویژه در روابط با کشورهایی که در معرض ظلم و تجاوز قرار داشتند، منعطف و مؤثر شد (سایت اطلاع‌رسانی رئیس‌جمهور).

- اصل مهرورزی در سیاست خارجی ایران: در سیاست خارجی ایران در دوران احمدی‌نژاد، مهرورزی و محبت به دیگران به‌عنوان یکی از اصول اصلی مطرح شد. این اصل برگرفته از آموزه‌های اسلام است که در آن تأکید شده است که همه بشریت باید یکدیگر را دوست داشته باشند. ایران در راستای این سیاست بر اهمیت صلح و دوستی جهانی تأکید داشت و در مواجهه با درد و رنج ملت‌ها احساس مسئولیت می‌کرد. به‌ویژه در مواردی که کشورها دچار مصیبت و بحران می‌شدند، ایران همواره آماده بود تا در کنار آن‌ها باشد و کمک کند (سایت اطلاع‌رسانی رئیس‌جمهور).

- اصل خدمت به بندگان خدا در سیاست خارجی: یکی دیگر از اصول کلیدی سیاست خارجی دولت نهم، خدمت به بشریت و کمک به بندگان خدا بود. این اصل بر اهمیت مسئولیت‌پذیری و مشارکت در حل بحران‌های جهانی و رسیدگی به مشکلات بشر تأکید دارد. سیاست‌های دولت نهم به‌ویژه در حوزه‌های اجتماعی و انسانی به‌منظور تأمین رفاه و کمک به ملت‌ها در بحران‌ها طراحی و هدایت می‌شد. این دیدگاه باعث شد تا ایران در مجامع بین‌المللی و در کنار کشورهای در حال توسعه نقشی فعال و حمایتی ایفا کند (سایت اطلاع‌رسانی رئیس‌جمهور).

در دوران ریاست‌جمهوری احمدی‌نژاد، نخبگان ابزاری و فکری نقش مهمی در تدوین و پیاده‌سازی این اصول ایفا کردند. نخبگان فکری که به‌ویژه در وزارت امور خارجه حضور داشتند، در کنار نخبگان ابزاری که بیشتر به طرح‌های اجرایی و واقع‌گرایانه اعتقاد داشتند، تلاش کردند تا سیاست‌های جدیدی را برای ایران تدوین کنند که در آن اصول عزت، حکمت و مصلحت محور قرار گرفته بود. البته این تغییرات در نگرش‌ها و رویکردهای سیاست خارجی به‌ویژه در مقایسه با دولت‌های پیشین، نشان‌دهنده تغییرات اساسی در جهت‌گیری‌های بین‌المللی ایران بود.

نقش احزاب و نخبگان سیاسی در برنامه‌ریزی‌ها و جهت‌گیری جریان اصلاح طلب و اصول‌گرا در مسیر

توسعه کشور

برای پاسخ به این سوال که نقش احزاب و نخبگان سیاسی در برنامه‌ریزی‌ها و جهت‌گیری‌های جریان اصلاح طلب و اصول‌گرا در مسیر توسعه کشور چه بوده است، لازم است که هر کدام از این جریان‌ها در دوران ریاست جمهوری‌های مختلف تحلیل شود. در این راستا، بررسی نقش نخبگان و احزاب سیاسی در تعیین سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به وضوح نشان‌دهنده تفاوت‌های اساسی میان این دو جریان است. اصلاح‌طلبان با هدف تسهیل فرآیند دموکراتیک و تقویت نهادهای مدنی، بیشتر به روابط بین‌المللی و تقویت مشارکت سیاسی در داخل توجه می‌کردند، در حالی که اصول‌گرایان با تمرکز بر آرمان‌های انقلاب اسلامی، رویکردی بیشتر به استقلال ملی و مقابله با فشارهای خارجی داشتند (ازغندی، ۱۳۹۳: ۱۰۲).

در دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی، جریان اصلاح طلب با هدف توسعه سیاسی و اجتماعی، گام‌های بلندی در راستای افزایش آزادی‌های سیاسی و اجتماعی برداشت. اصلاح‌طلبان به‌ویژه در زمینه تقویت نهادهای مدنی، حقوق بشر و گسترش آزادی‌های فردی تلاش می‌کردند. این جریان سیاسی در تعاملات خود با نخبگان داخلی و بین‌المللی تأکید داشت که توسعه کشور باید از طریق هم‌افزایی میان دولت و نهادهای مدنی و همچنین تقویت روابط خارجی حاصل شود. به‌طور مشخص، نخبگان اصلاح طلب بر اساس تجربیات جهانی به اهمیت ایجاد یک جامعه باز و دموکراتیک باور داشتند و برای رسیدن به توسعه اقتصادی و اجتماعی به دنبال کاهش محدودیت‌های داخلی و گسترش همکاری‌های بین‌المللی بودند (ازغندی، ۱۳۹۳: ۱۱۵).

در مقابل، جریان اصول‌گرا در دوران ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد بیشتر به مسائل داخلی و تقویت استقلال کشور توجه داشت. اصول‌گرایان بر این باور بودند که کشور باید از وابستگی به قدرت‌های غربی رها شود و در این راستا سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی کردند که بر اساس استقلال ملی و تأکید بر آرمان‌های انقلاب اسلامی باشد. نخبگان اصول‌گرا به‌ویژه در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی به دنبال تقویت توانمندی‌های داخلی و استفاده از ظرفیت‌های بومی بودند. از این رو، برای این جریان، توسعه اقتصادی بیشتر در تقویت صنایع داخلی و کاهش وابستگی به واردات خارجی و همچنین توجه به عدالت اجتماعی و کاهش شکاف‌های طبقاتی و توسعه مناطق محروم بود (شجاعی، ۱۳۸۹: ۵۰).

یکی از نکات مهم در تحلیل تفاوت‌های این دو جریان، رویکردهای مختلف آن‌ها به روابط خارجی است. جریان اصلاح‌طلب با توجه به نیاز به ارتباطات گسترده‌تر بین‌المللی و جلب اعتماد جهانی، در پی کاهش تنش‌ها با کشورهای غربی بود. این جریان به‌ویژه در زمینه توافقات هسته‌ای و مذاکرات بین‌المللی به دنبال کاهش فشارهای خارجی و تقویت جایگاه ایران در عرصه جهانی بود. در مقابل، اصول‌گرایان به‌ویژه در دوران احمدی‌نژاد با توجه به نگرش‌های ضدغربی و تأکید بر استقلال کشور، بیشتر بر روی سیاست‌های داخلی و تقویت بنیه دفاعی و اقتصادی تأکید داشتند و در این راستا از تقویت روابط با کشورهای شرقی و مخالفان سیاست‌های غربی بهره می‌بردند (شادلو، ۱۴۰۰: ۹۰).

نتیجه‌گیری از تحلیل نقش احزاب و نخبگان سیاسی در جریان‌های اصلاح‌طلب و اصول‌گرا نشان‌دهنده تفاوت‌های بنیادین در جهت‌گیری‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است. جریان اصلاح‌طلب تلاش کرد تا از طریق تقویت نهادهای مدنی، دموکراسی و روابط بین‌المللی، کشور را به سوی توسعه پایدار و متوازن هدایت کند. در حالی که جریان اصول‌گرا با تأکید بر اصول انقلاب اسلامی و تقویت استقلال ملی، به دنبال آن بود که کشور در مسیر توسعه با کمترین وابستگی به خارج حرکت کند. این دو رویکرد مختلف، تأثیرات متفاوتی بر سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه کشور در دوره‌های مختلف ریاست جمهوری داشتند و باعث ایجاد تفاوت‌های اساسی در نتیجه‌گیری‌های سیاست‌گذاری اقتصادی و اجتماعی شدند (ازغندی، ۱۳۹۳: ۱۱۸).

نتیجه‌گیری

در گفتمان سیاسی معاصر، مقبولیت اصل حاکمیت مردم بر سرنوشت خود و اهمیت مشارکت شهروندان در عرصه سیاست، یکی از اصول اساسی برای توسعه سیاسی در جوامع دموکراتیک است. احزاب سیاسی در این زمینه به عنوان ابزارهایی برای تحقق رقابت مسالمت‌آمیز و منازعه برای به دست آوردن قدرت و اداره جامعه شناخته می‌شوند. این احزاب می‌توانند نقش مؤثری در تعیین مصالح عمومی ایفا کنند و از این رو، مشروعیت نظام‌های سیاسی تا حدود زیادی به مشارکت مردمی و حضور فعال در فرآیندهای سیاسی وابسته است. مشارکت مردم به واسطه نهادهای قانونی و احزاب سیاسی، به تقویت فرآیندهای دموکراتیک کمک کرده و بستر لازم برای پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری نظام‌های سیاسی فراهم می‌آورد. علاوه بر این، احزاب سیاسی به عنوان کانال‌های ارتباطی میان حاکمیت و مردم می‌توانند به ایجاد فضایی پویا و تاثیرگذار در فرآیندهای اجتماعی و اقتصادی کمک کنند. اما در کنار این مسائل، مشکلات ساختاری و عدم هماهنگی میان بخش‌های مختلف نظام سیاسی، همچنان از چالش‌های اصلی در مسیر اصلاحات سیاسی به شمار می‌آید. هژمونی و سلطه تاریخی سیاست بر سایر عرصه‌ها باعث شده است که اصلاحات نتواند به طور پایدار و همه‌جانبه تحقق یابد. نگاه تک‌بعدی اصلاح‌طلبان و استراتژی‌های دو قطبی کردن جامعه، که در ابتدا موفقیت‌هایی را به همراه داشت، در درازمدت مشکلاتی را ایجاد کرده است. فضای سیاسی تقسیم‌بندی شده به «اصلاح‌طلبان» و «مخالفان اصلاحات»، نه تنها منجر به تقویت گروه‌های سیاسی نشد بلکه باعث تضعیف انسجام اجتماعی و سیاسی نیز گردید. از طرف دیگر، عدم ارائه برنامه اصلاحات جامع و نقص در مدیریت اقتصادی، به آسیب‌های جدی در روند اصلاحات منجر شده است. این چالش‌ها و ناکامی‌ها از یک‌سو نشان‌دهنده ضعف در استراتژی اصلاح‌طلبان و از سوی دیگر، نشان‌دهنده نیاز به یک رویکرد هماهنگ و منسجم برای پیشبرد اصلاحات است.

در این راستا، اصول‌گرایی به عنوان یک گفتمان سیاسی متکی بر ارزش‌های اسلامی، به دنبال تغییرات تدریجی در چارچوب نظام جمهوری اسلامی است. اصول‌گرایی، بر اساس دیدگاه‌های امام خمینی (ره)، تأکید دارد که جمهوری اسلامی به عنوان مدل حکومتی، نه تنها به شکل و ساختار جمهوری بلکه به اصول اسلامی نیز پایبند است. اصول‌گرایان بر این باورند که قانون اساسی باید به طور کامل رعایت شود و تفکیک قوا باید مورد احترام قرار گیرد. به علاوه، اصول‌گرایی با تأکید بر شایسته‌سالاری و نهادینه‌سازی فرهنگ پاسخگویی، سعی دارد که فضای سیاسی را از منافع شخصی و گروهی پاک کند. از نظر اصول‌گرایان، استبداد رأی، پدرسالاری و جناح‌گرایی باید کنار گذاشته شوند و تصمیم‌گیری‌های سیاسی بر اساس عقل و خرد جمعی صورت گیرد. در این راستا، اصول‌گرایان به تأسیس نهادهای دینی و استفاده از آنها برای تقویت نظام جمهوری اسلامی تأکید دارند و همچنین بر اهمیت نظارت عمومی و پاسخگویی مقامات تأکید می‌کنند.

نتایج تحقیق نشان می‌دهند که تفاوت در مبانی فکری دولت اصلاحات و دولت عدالت محور، تأثیرات چشمگیری بر رویکردهای هر یک در قبال توسعه سیاسی و اقتصادی کشور داشته است. دولت اصلاحات با تأکید بر سیاست‌های تنش‌زدایی و گفتگو محوری در روابط خارجی، به ویژه با کشورهای غربی، تلاش کرد تا روابط اقتصادی و سیاسی ایران را با اقتصادهای جهانی بهبود بخشد. این رویکرد سبب شد تا دولت اصلاحات در مسیر دولت توسعه‌گرا حرکت کرده و برای تقویت تعاملات بین‌المللی و دستیابی به بازارهای جهانی، سیاست‌های سازگاری با اقتصادهای مسلط را اتخاذ کند. از سوی دیگر، دولت عدالت محور با رویکرد ایدئولوژیک و تقابلی نسبت به ساختار بین‌الملل، به ویژه کشورهای غربی، و همچنین با اتخاذ استراتژی نگاه به شرق و جهان سوم‌گرایی در سیاست خارجی، نتوانست روابط حسنه با اقتصادهای جهانی را تقویت کند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که دولت اصلاحات در راستای اهداف توسعه‌گرا عمل کرد، در حالی که دولت عدالت محور به دلیل رویکرد آرمانگرایانه خود از این مسیر منحرف شد. این تفاوت در رویکردها و اهداف منجر به عملکردهای متفاوت و در برخی موارد متضاد در راستای توسعه سیاسی و اقتصادی کشور شد که در نهایت موجب عدم موفقیت کامل در تحقق اهداف توسعه‌ای ایران گردید.

در تحلیل شاخص‌های دیگر دولت توسعه‌گرا، رابطه با گروه‌های اجتماعی و نهادهای جامعه مدنی از جمله مواردی است که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت. دولت توسعه‌گرا برای پیشبرد اهداف خود نیازمند ارتباط نهادمند با گروه‌های پیشرو و نهادهای دموکراتیک جامعه است. این ارتباط نه تنها به تقویت دموکراسی و فضای باز سیاسی کمک می‌کند، بلکه نقش بسزایی در ارتقای توسعه سیاسی و اجتماعی دارد. در این زمینه، دولت اصلاحات با توجه به رویکرد خود در تقویت نهادمدنی مدنی و حمایت از احزاب سیاسی و گروه‌های اجتماعی، نتوانست به صورت مؤثری ارتباط نهادمند با جامعه برقرار کند. این رویکرد باعث شد تا دولت اصلاحات در مسیر دولت توسعه‌گرا قرار گیرد و در جهت تقویت نهادهای مدنی گام‌های مهمی بردارد. اما در مقابل، دولت عدالت محور به دلیل رویکرد کم‌توجهی به نهادهای جامعه مدنی و تأکید بر ارتباط مستقیم با مردم، نتوانست روابط نهادمند و مؤثری با جامعه برقرار کند. این تفاوت در رویکرد باعث شد که دولت عدالت محور نتواند در جهت تقویت دموکراسی و مشارکت اجتماعی گام‌های مؤثری بردارد و در نتیجه از مسیر دولت توسعه‌گرا فاصله بگیرد. این تحلیل نشان می‌دهد که برای تحقق اهداف توسعه‌ای، وجود روابط مستحکم و نهادمند با گروه‌های اجتماعی و نهادهای مدنی ضروری است و عدم توجه به این موضوع می‌تواند منجر به ناکامی در پیشبرد اهداف توسعه گردد.

یکی از دیگر شاخصه‌های دولت توسعه‌گرا که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت، بوروکراسی کارآمد، کاهش فساد و افزایش شفافیت در فرآیندهای حکومتی بود. در دولت توسعه‌گرا، اصلاح بوروکراسی و تقویت شایسته‌سالاری در نهادهای دولتی از جمله اقداماتی است که برای کاهش فساد و بهبود شفافیت لازم است. این ویژگی‌ها به بهبود کارایی و بهره‌وری دولت کمک می‌کنند و به دلیل نهادینه شدن شفافیت و کارآمدی، فساد به شدت کاهش می‌یابد. در این راستا، دولت اصلاحات با اصلاحات بوروکراتیک و طرح‌هایی برای کاهش اندازه دولت و اصلاح ساختارهای اداری، سعی کرد تا بوروکراسی کارآمدتری ایجاد کند. این رویکرد در نهایت منجر به تقویت شفافیت و کاهش فساد در دستگاه‌های دولتی شد. اما دولت عدالت محور با رویکرد انبساطی به بوروکراسی و استخدام گسترده کارکنان، نتوانست بوروکراسی کارآمد و شفاف را ایجاد کند. به علاوه، عدم توجه به شفافیت و پاسخگویی در برابر نهادهای نظارتی نیز باعث شد تا دولت عدالت محور در این شاخص نتواند موفق عمل کند. بنابراین، دولت اصلاحات در راستای اهداف دولت توسعه‌گرا حرکت کرد، در حالی که دولت عدالت محور نتوانست به طور مؤثر در این زمینه عمل کند و از مسیر دولت توسعه‌گرا فاصله گرفت.

خصوصی‌سازی نیز یکی دیگر از شاخص‌های مهم دولت توسعه‌گرا بود که در این تحقیق مورد تحلیل قرار گرفت. در دولت‌های توسعه‌گرا، خصوصی‌سازی نه تنها به کاهش تصدی‌گری دولت در بخش‌های اقتصادی کمک می‌کند، بلکه با تقویت بخش خصوصی و تعامل آن با دولت، موجب رشد اقتصادی و توسعه می‌شود. دولت اصلاحات با تأکید بر خصوصی‌سازی و آزادسازی اقتصادی، سیاست‌های لازم را برای انتقال شرکت‌های دولتی به بخش خصوصی و غیردولتی در دستور کار خود قرار داد. با این حال، موانع ساختاری و مشکلات اجرایی در این فرآیند باعث شد که خصوصی‌سازی در دولت اصلاحات به طور کامل موفقیت‌آمیز نباشد. به رغم این مشکلات، دولت اصلاحات همچنان در راستای اهداف توسعه‌گرا در زمینه خصوصی‌سازی حرکت کرد. در مقابل، دولت عدالت محور با رویکرد انتقال شرکت‌های دولتی به شبه‌دولتی‌ها و وابسته به نهادهای حاکمیتی، نتوانست خصوصی‌سازی را

به درستی پیاده‌سازی کند. این رویکرد نشان‌دهنده عدم توجه به سیاست‌های توسعه‌گرا و نحوه صحیح انجام خصوصی‌سازی در دولت عدالت محور بود و موجب شد که این دولت نتواند در مسیر دولت توسعه‌گرا حرکت کند.

در نهایت، شاخص صادرات غیرنفتی نیز یکی از ابعاد مهم دولت توسعه‌گرا بود که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفت. صادرات غیرنفتی نه تنها به تنوع منابع درآمدی کشور کمک می‌کند، بلکه نشان‌دهنده روابط اقتصادی و تجاری با کشورهای دیگر و مشارکت فعال در بازارهای جهانی است. دولت اصلاحات با اتخاذ سیاست‌های حمایتی از صادرات غیرنفتی، به دنبال کاهش وابستگی به نفت و افزایش تراز تجاری کشور بود. این رویکرد باعث شد که صادرات غیرنفتی در دولت اصلاحات افزایش یابد و به اهداف توسعه‌گرا نزدیک‌تر شود. در حالی که دولت عدالت محور، به رغم افزایش صادرات غیرنفتی در سال‌های اولیه، نتوانست در برابر چالش‌های اقتصادی و تحریم‌ها موفق عمل کند و صادرات غیرنفتی در سال‌های بعد کاهش یافت. این نشان‌دهنده ناکامی دولت عدالت محور در پیاده‌سازی سیاست‌های توسعه‌گرا در زمینه صادرات غیرنفتی بود. بنابراین، این تحقیق نشان می‌دهد که دولت اصلاحات با رویکردهای مناسب در زمینه‌های مختلف اقتصادی و سیاسی به سوی توسعه حرکت کرده است، در حالی که دولت عدالت محور به دلیل رویکردهای متفاوت خود نتوانسته است به اهداف توسعه‌گرا دست یابد.

منابع

منابع فارسی

۱. احمدی، مونا، شعبان نیا منصور، مهدی، یآوری، اسدالله و علی منصوریان، ناصر، (۱۴۰۱)، موانع حقوقی تأسیس و توسعه احزاب در ایران با نقد قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی ۱۳۹۵، نشریه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵(۱۱): ۳۴۲-۳۶۰.
۲. ازغندی، علیرضا، (۱۳۹۳)، تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی ایران (۱۳۵۷-۱۳۳۰)، تهران: انتشارات سمت.
۳. ازغندی، علیرضا، (۱۴۰۱)، درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران، تهران، نشر هومس، چاپ سوم.
۴. اشرف نظری، علی، (۱۳۹۹)، احزاب سیاسی و هویت ملی؛ تاملی در کارکردها و چشم اندازها، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۲(۱): ۷۳.
۵. افخمی، امید، عسگرخانی، ابومحمد و متقی، ابراهیم، (۱۳۹۸)، بررسی روابط ایران و امریکا از منظر مؤلفه‌های قدرت هوشمند، سیاست دفاعی، ۲۷(۱۰۸): ۱۴۵-۱۷۰.
۶. ایمانی، محمد، (۱۴۰۰)، سرگذشت سه ساله اصلاحات و ضد اصلاحات، تهران: کیهان، جلد اول.
۷. بشیریه، حسین، (۱۴۰۲)، موانع توسعه سیاسی در ایران. تهران: گام نو، چاپ هفتم.
۸. بشیریه، حسین، (۱۴۰۰)، احزاب سیاسی و ساختار ائتلاف اجتماعی در ایران از چشم‌انداز تحلیل گفتمانی در: مشارکت سیاسی، احزاب و انتخابات، تهران، نشر سفیر.
۹. پور احمدی، حسین، (۱۳۹۸)، دیپلماسی نوین: جستارهایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
۱۰. جلایی پور، حمیدرضا و بارزان، حسن، (۱۳۹۶)، نقش احزاب در توسعه سیاسی (مطالعه موردی اقلیم کردستان - عراق)، نشریه آفاق علوم انسانی، ۹(۱): ۴۹-۷۲.
۱۱. حقیقت، سید صادق، (۱۴۰۲)، گفتگوی تمدن‌ها و برخورد تمدن‌ها، تهران، موسسه فرهنگی طه.
۱۲. خاتمی، سیدمحمد، (۱۴۰۰)، احزاب و سوراها، تهران، انتشارات طرح نو.
۱۳. خرازی، سید کمال، (۱۳۹۵)، سیاست خارجی ما از ۱۷ شهریور ۷۶ تا ۱۹ تیر، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۱۴. خوشبخت، علیرضا و توسلی رکن آبادی، مجید و مجاهدی، محمد مهدی، (۱۴۰۰)، دوره اصلاحات «در جمهوری اسلامی ایران: پویایی درونی یک نظام سیاسی هیبریدی. پژوهش سیاست نظری، ۲۹(۱۵): ۱۶۵-۲۰۷.
۱۵. دهقان، سجاد، (۱۴۰۱)، نقش احزاب سیاسی در توسعه سیاسی، چهارمین کنفرانس بین‌المللی و پنجمین کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی، تهران.
۱۶. دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، (۱۴۰۰)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات سمت.
۱۷. رجب‌زاده، احمد، (۱۳۹۸)، جامعه‌شناسی توسعه. تهران، نشر سلمان.

۱۸. رجبی ده برزویی، اصغر و بیدگلی، محمد، (۱۴۰۰)، چشم انداز روابط سیاسی، اقتصادی و امنیتی ایران و آمریکا در منطقه خاورمیانه تا سال ۲۰۲۶، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۷(۵۷): ۲۷-۲.
۱۹. رضایی، اسدالله، (۱۴۰۲)، کالبد شکافی احزاب سیاسی، تهران، انتشارات آمه.
۲۰. رضایی، علیرضا، (۱۳۸۷)، تبیین دوره‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر تئوری‌های روابط بین‌الملل، فصلنامه راهبرد، تهران: ۱۶(۴۸)، ۱۴۳-۱۲۶.
۲۱. رمضانی، روح ا...، (۱۳۹۶)، چارچوبی تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی
۲۲. روحانی، حسن، (۱۳۹۱)، امنیت ملی و دیپلماسی هسته‌ای، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام
۲۳. زیباکلام، صادق و مقتدایی، مرتضی، (۱۳۹۳)، احزاب سیاسی و نقش آن در توسعه سیاسی جمهوری اسلامی ایران: مطالعه موردی انتخابات، مجله علوم سیاسی، ۱۰(۲۹): ۷-۲۸.
۲۴. ساعی، علی و کریمی، زهیر، (۱۳۹۱)، تحلیل فرهنگ سیاسی نخبگان سیاسی اصلاح طلب و اصول گرا، مجله جامعه‌شناسی ایران، ۱۳(۴): ۱۱۷-۱۴۷.
۲۵. شادلو، عباس، (۱۴۰۰)، اطلاعاتی درباره احزاب و جناح‌های سیاسی ایران امروز، تهران، گستره
۲۶. شجاعی، هادی، (۱۳۸۹)، اهداف و راهبردهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، مجله معرفت، سال ۱۹، شماره ۱۵۳، ۲۳-۴۰.
۲۷. شهبازی، عزیزاله و گلشنی، علیرضا، (۱۳۹۵). سیکل تجاری- سیاسی: مورد مطالعه دولت‌های سید محمد خاتمی و محمود احمدی نژاد. *رهیافت انقلاب اسلامی*، ۱۰(۳۵): ۸۷-۱۱۲.
۲۸. صدقی، ابوالفضل، (۱۳۹۲)، سیاست خارجی دولت خاتمی، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی
۲۹. کعبی، عباس و فتاحی زفرقندی، علی، (۱۳۹۴)، نقش و جایگاه احزاب سیاسی در حکومت اسلامی، فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۴(۹): ۱۱۵.
۳۰. کمالی بانیانی، محمدرضا، (۱۳۸۵). جریان شناسی تطبیقی مشروطیت و دوم خرداد پروسه اصلاحات از سید جمال اسدآبادی تا سید محمد خاتمی. *ماهنامه حافظ*، ۳۲(۳۲): ۲۵-۳۲.
۳۱. لعلی، مسعود، (۱۳۸۸)، خاتمی از چه می‌گوید؟ تهران، انتشارات آزادی اندیشه
۳۲. مرادی، عادل، (۱۳۹۷)، بررسی نقش تفاوت‌های جنسیتی بر گرایش سیاسی محافظه کار، اصلاح طلب و رادیکال دانشجویان دانشگاه مازندران، ششمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران، تهران.
۳۳. مؤذن فراشاه، امیرمحمد، (۱۴۰۰)، موانع پیشروی نخبگان سیاسی در فرآیند برنامه ریزی توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، اولین همایش بین‌المللی حکمرانی و کشورداری در ایران، تهران.
۳۴. هوارث، دیوید و سلطانی، سیدعلی اصغر، (۱۳۷۷)، نظریه گفتمان، مجله علوم سیاسی، شماره ۲

منابع انگلیسی

1. Béal, V., Maisetti, N., Pinson, G., & Rousseau, M. (2023). *When Bookchin faces Bourdieu. French 'weak' municipalism, legitimation crisis and zombie political parties*. *Urban Studies*, 00420980231153344.
2. Evans, P., & James, G. (2000). Political Dynamics and Development. *Political Science Review*, 10(2), 123-145.